

Arsen Duplančić

Pokretanje časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata* i Theodor Mommsen

The establishment of the journal *Bullettino di archeologia e storia dalmata* and Theodor Mommsen

Arsen Duplančić
HR, 21000 Split
Arheološki muzej - Split
Zrinsko-Frankopanska 25
arsen.duplancic@armus.hr

UDK: 902:050 (497.5 Split) (091)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 28. 4. 2008.
Prihvaćeno: 9. 5. 2008.

Arsen Duplančić
Croatia, 21000 Split
Archeological Museum - Split
Zrinsko-Frankopanska 25
arsen.duplancic@armus.hr

UDK: 902:050 (497.5 Split) (091)
Original scientific paper
Received: 28 April 2008
Accepted: 9 May 2008

U članku se na temelju tekstova tiskanih u onodobnim novinama i časopisima, službenih spisa i osobne prepiske osvjetljava pokretanje časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata* i veze između njegovih urednika M. Glavinića, J. Alačevića i don F. Bulića s Th. Mommsenom, iz kojih je razvidno prepletanje znanosti i politike.

Ključne riječi: Arheološki muzej - Split, časopisi, tiskarska djelatnost, Mihovil Glavinić, Theodor Mommsen, Frane Bulić

Making use of texts printed in the newspapers and journals of the time, official files and personal correspondence, light is shed on the circumstances surrounding the launching of the journal *Bullettino di archeologia e storia dalmata* and the contacts between its editors M. Glavinić, J. Alačević and Fr. F. Bulić with T. Mommsen, which involved an intermingling of scholarship and politics.

Key words: Archeological Museum - Split, journals, printing activities, Mihovil Glavinić, Theodor Mommsen, Frane Bulić

Časopis splitskog Arheološkog muzeja *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, poslije *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, odnosno *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, spada među naše najstarije stručne časopise,¹ a najstariji je arheološki časopis u Hrvatskoj.² Bez obzira na promjene naslova i zastoje u izlaženju, on kontinuirano izlazi više od jednog stoljeća, a 2007. objavljen je njegov 100. svezak.³ U prigodi 130. obljetnice pokretanja *Bullettina* / *Vjesnika* pokušat ćemo osvijetliti manje poznate činjenice o početku njegova izlaženja i vezama s Theodorom Mommsenom.

* * *

Prve tiskare u Dalmaciji osnovane su potkraj XVIII. st., najprije u Dubrovniku i Zadru,⁴ a početkom XIX. st. i u Splitu, što je dalo poticaj snažnijem književnom stvaralaštvu i objavljivanju djela različite vrste, uključujući i periodične publikacije: novine, godišnjake, časopise, kalendare i slično. U Splitu je već nadbiskup Stjepan Cosmi bio zamislio pokretanje tiskare, što je razvidno iz njegova pisma generalu isusovačkog reda početkom godine 1707. u kojem navodi kako će se hrvatski rječnik Ardelija della Belle *tiskati ovdje, ako se svidi Gospodinu*.⁵ Tiskara je trebala biti smještena u Sjemeništu, te Cosmijev nasljednik nadbiskup Stjepan Cupilli (1708.-1719.) traži za to odobrenje od vlade u Veneciji, u čemu ga podupire i splitski gradski knez.⁶ Čini se da su strojevi bili nabavljeni, ali tiskara ipak nije proradila.⁷ Potkraj stoljeća, godine 1786., dubrovački je tiskar Carlo Antonio Occhi započeo pregovore o otvaranju tiskare u Splitu, ali je i taj pokušaj propao.⁸

Novi pokušaj uslijedio je početkom 1808., kad je Giovanni Demarchi, tada zaposlen u zadarskoj tiskari braće Battara, za svoju nakanu otvaranja tiskare u Splitu uspio zainteresirati

Pokretanje časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata*...
The establishment of the journal *Bullettino di archeologia e storia*...

The official journal of the Archeological Museum in Split, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, later renamed *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* and then *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* (Bulletin of Dalmatian Archaeology and History) is one of the oldest scholarly journals in Croatia,¹ and it is in fact the oldest archaeological journal in Croatia.² Regardless of the changes made to its name and a few publication hiatuses, it has been released continually for over a century, and in 2007 its one-hundredth volume was published.³ On the occasion of the 130th anniversary of the establishment of the *Bullettino/Vjesnik*, an attempt shall be made to shed light on some lesser known facts surrounding its initiation and its ties with Theodor Mommsen.

* * *

The first printing presses in Dalmatia were established at the end of the eighteenth century, first in Dubrovnik and then in Zadar,⁴ and in Split at the beginning of the nineteenth century, which gave greater encouragement to literary creativity and various types of publishing, including periodicals: newspapers, almanacs, journals, calendars, etc. In Split, the idea of opening a printing press was already put forth by Archbishop Stjepan Cosmi, for in a letter addressed to the Father General of the Jesuit order in 1707, he stated that the Croatian dictionary, the *Ardelia della Belle*, "shall be printed here, if it so pleases the Lord".⁵ The printing press was supposed to be housed in the seminary, about which Cosmi's successor Archbishop Stjepan Cupilli (1708-1719) wrote to Venice to seek approval from the authorities, and he was supported in this endeavour by the city's podestà.⁶ It would appear that the machinery had already been procured, but the

- 1 Godine 1867. počeo je izlaziti *Rad JAZU*, 1869. *Starine*, a 1877. *Ljetopis JAZU*, *Liječnički vjesnik* i *Šumarski list*. Djamić, Verona 1951, str. 9, 111, 197; Enciklopedija Jugoslavije 1984, str. 198-199; Hrvatska enciklopedija 2000, str. 655.
- 2 *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva* počeo je izlaziti 1879., a *Starohrvatska prosvjeta* 1895. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata povećava se broj arheoloških časopisa pa tako od 1956. izlazi *Opuscula archaeologica*, od 1958. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* kao treća serija *Vjesnika Hrvatskoga arheološkog društva*, od 1960. *Diadora* itd. Prvenstvo *Bullettina* istakao je J. Brunšmid već 1898. u nekrologu Mihovilu Glaviniću. Brunšmid 1898-1899, str. 246.
- 3 Duplančić 2007, str. 5-11. O *Bullettinu* / *Vjesniku* pregledno još Rapanić 1984, str. 15-23; Marin 2003, str. 18. Godine 1920. (sv. XLIII) časopis je pohrvatio naslov u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, a 2005. (sv. 98) promijenio je naslov u *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Za godine objavljivanja pojedinih svezaka *Vjesnika* vidi njihov popis u Anić 2007, str. 223.
- 4 Stipčević 2005, str. 21-28. U vezi s osnivanjem tiskara u Dalmaciji u doba Venecije vidi Stipčević 1988, str. 133-141.
- 5 Kovačić 1990, str. 247: *che si stamperà qui piacendo al Signore*.
- 6 Ljubić 1869, str. 346-347.
- 7 Baras 1978, str. 81; Stipčević 2005, str. 22.
- 8 Muljačić 1958, str. 3.

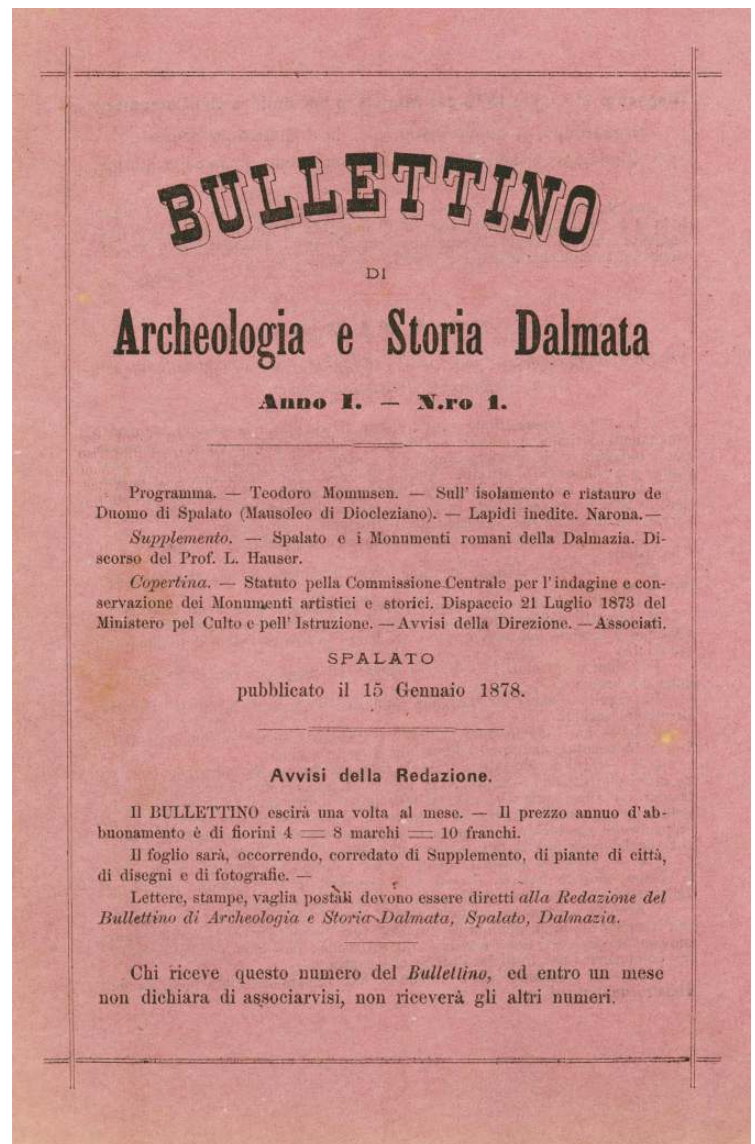
- 1 In 1867 the journal of the Croatian Academy of Arts and Science, *Rad HAZU* commenced publication, in 1869 the journal *Starine* (Antiquities) was launched, followed in 1877 by the Croatian Academy's almanac *Ljetopis HAZU*, the physicians' bulletin *Liječnički vjesnik* and the forestry bulletin *Šumarski list*. Djamić, Verona 1951, p. 9, 111, 197; *Enciklopedija Jugoslavije* 1984, pp. 198-199; *Hrvatska enciklopedija* 2000, p. 655.
- 2 *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva* began publication in 1879, while *Starohrvatska prosvjeta* began in 1895. After World War II, the number of archaeological journals increased, so that *Opuscula archaeologica* commenced publication in 1956, in 1958 the journal of Zagreb's archaeological museum *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* began as the third series of the journal of the Croatian Archeological Society, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva*, while in 1960 *Diadora* commenced, and so forth. The primacy of *Bullettino* was already underscored by J. Brunšmid in 1898 in his obituary for Mihovil Glavinić. Brunšmid 1898-1899, p. 246.
- 3 Duplančić 2007, pp. 5-11. For an overview of *Bullettino/Vjesnik*, see also Rapanić 1984, pp. 15-23; Marin 2003, p. 18. In 1920 (vol. XLIII), the journal's title was Croatianized to *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, while in 2005 (vol. 98) the title was modified to *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. For the publication year of individual volumes of *Vjesnik*, see the list in Anić 2007, p. 223.
- 4 Stipčević 2005, pp. 21-28. With reference to the establishment of a printing press in Dalmatia during Venetian rule, see Stipčević 1988, pp. 133-141.
- 5 Kovačić 1990, p. 247: *che si stamperà qui piacendo al Signore*.
- 6 Ljubić 1869, pp. 346-347.

dio uglednih Splićana i upravu sjemeništa, koji su mu pružili novčanu potporu, a zatražio je i potporu generala Marmonta.⁹ Dozvolu za rad Demarchi je dobio 21. siječnja 1812.¹⁰ pa se iduće godine pojavljuju prve knjige iz njegove tiskare.¹¹ Od periodičnih publikacija Demarchi je najprije 1815. počeo tiskati liturgijske narednike (*directorium*), koji su izlazili kao godišnjaci,¹² a od 1818. i godišnje izvještaje Splitske gimnazije.¹³ Ti su izvještaji pod različitim naslovima i s nekim prekidima objavljivani 129 godina, tj. sve do 1947. godine.¹⁴

Tijekom prve polovice XIX. st. od splitskih periodičnih publikacija izlaziti će još neki školski programi, jedan kalendar i crkveni shematizam,¹⁵ dok će se u drugoj polovici stoljeća njihov broj postupno povećavati, a sadržajno će postajati sve raznolikijima.¹⁶ Sve su te publikacije, međutim, bile relativno kratkog vijeka. Tek godine 1878. pojavit će se dva časopisa koji će ostvariti znatno duži kontinuitet: *List Biskupije spljetske i makarske*¹⁷ i *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.

***

- 9 Baras 1978, str. 81-84; Rožman 2002, str. 215-223.
- 10 Galić 1979, 39-43. Demarchi je rođen u Dignano del Friuli, a u Splitu je djelovao do 1823. godine.
- 11 Kuić 1992a, str. 13; Kuić 1992b, str. 19, 25; Duplančić 1989, str. 83 - br. 209, 210. Ondje navedenim tiskovinama može se dodati i djelo B. Bicego, *Panegirico in onor di San Doimo martire...*, Spalato 1813.
- 12 Lakuš 2005, str. 183-187. Direktoriji su knjižice koje daju upute kako kroz godinu valja obavljati službu Božju, posebno oficij i misu. Opći relig. leksikon 2002, str. 194.
- 13 Lakuš 2005, str. 187-189.
- 14 O njima Matošić 1990, str. 235-256; ondje pogrešno piše da su programi počeli izlaziti od 1833. godine. Najstariji primjerak iz 1818. ima knjižnica Fanfogna-Garagnin u Muzeju grada Trogira. Najprije su izlazili na latinskome (*Juventus...*), a od 1851. na talijanskome (*Programma...*), kada ujedno počinje njihovo numeriranje koje se nakon II. sveska za 1851.-1852. prekida i ponovno počinje sa XVII. sveskom za 1883.-1884. godinu. Između dva svjetska rata počinje izlaziti (*Izveštaj...*) najprije bez numeracije, a zatim s njom.
- 15 Lakuš 2005, str. 183-227.
- 16 Morović 1968a, str. 7-10; Morović 1968b, poglavlje *Građa za bibliografiju splitske periodike (1858-1941)*, str. 171-179; Anzulović 1992, str. 29-43.
- 17 List je do kraja 1888. izlazio s usporednim talijanskim naslovom *Foglio della Diocesi di Spalato e Macarsca*, a tek od 1932. počinje imati oznaku godišta (to je bila LIV. godina izlaženja). Prestao je izlaziti 1944. (LXVI. godište). Godine 1954. pokrenut je *Službeni vjesnik Biskupije splitske i makarske* koji oznaku godišta počinje nositi od 1959. (VI. godina), a s XII. godištem 1965. mijenja naslov u *Vjesnik Biskupije splitske i makarske*. S brojem 5 sedamnaestog godišta 1969. mijenja naslov u *Vjesnik Nadbiskupije splitsko-makarske*, ali s prvim brojem za 1970. prestaje brojenje godišta. Nakon zadnja dva broja objavljena pod tim naslovom 1991., u lipnju 1991. uslijedila je nova promjena naslova u *Službeni vjesnik biskupija Splitske metropolije*, a s tim u vezi kreće i novo brojenje godišta, tj. počinje od prvog i traje do br. 1 (42) jedanaestog godišta 2001. Te iste 2001. počinje izlaziti *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, i to s oznakom prvog godišta koje već od dvobroja 2-3 izostaje.

Slika 1.
Ovitak prvog broja Bullettina iz 1878.

Figure 1.
Cover wrapper of the first issue of Bullettino from 1878.

press never became operational.⁷ Toward the end of the century, in 1786, the Dubrovnik printer Carlo Antonio Occhi began negotiating to open a printing press in Split, but this attempt failed.⁸

A new attempt followed at the beginning of 1808, when Giovanni Demarchi, then employed in the Zadar printing shop owned by the Battara brothers, managed to interest some high-profile citizens of Split and the seminary administration to provide financial support to his efforts to open a press, for which he also sought the endorsement of General Marmont.⁹ Demarchi received an operating license on 21 January 1812,¹⁰ so the first books from

7 Baras 1978, p. 81; Stipčević 2005, p. 22.

8 Muljačić 1958, p. 3.

9 Baras 1978, pp. 81-84; Rožman 2002, pp. 215-223.

10 Galić 1979, 39-43. Demarchi was born in Dignano del Friuli, and he worked in Split up to 1823.

Pokretanje *Bullettina* / *Vjesnika* nametnula je potreba za periodičnom publikacijom koja će biti dostupna širem krugu suradnika, te u kojoj će dalmatinska arheologija i povijest biti primjereno i stručno obrađivane. Do njegove pojave ravnatelj splitskog Arheološkog muzeja svoje su radove objavljivali u raznim novinama, školskim programima i časopisima, među kojima su bili i znanstveni časopisi u Rimu, Beču i Pragu.¹⁸ Osnivači *Bullettina* bili su Josip Alačević (1826.-1904.), tada savjetnik Okružnog suda u Splitu i kotarski sudac,¹⁹ i njegov rođak Mihovil Glavinić (1833.-1898.), tada profesor latinskoga i talijanskog jezika te ravnatelj splitske Klasične gimnazije²⁰ i ujedno ravnatelj Arheološkog muzeja.

Nakon što su obavljene pripreme za izdavanje *Bullettina*, sastavljen je program časopisa, odnosno proglas o njegovu pokretanju koji je potpisao Glavinić, a datiran je 30. studenog 1877., na šezdeseti rođendan Theodora Mommsena, velikog njemačkog pravника, povjesničara i epigrafičara. Vijest o tome donio je zadarski list *Il costituzionale* 16. prosinca 1877., koji je tiskao dio programa i preporučio svima, posebno profesorima povijesti i filologije, da podupru novi časopis.²¹ Cijeli program na hrvatskom objavio je pak *Narodni list*, također iz Zadra, 22. prosinca 1877.²² Kratku najavu o pokretanju *Bullettina* donio je splitski pravničko-upravni list *Pravo*, koji je izrazio nadu da će taj *plemeniti podhvat naći zaista odziva; a mi mu ga želimo tim više, što će list rado primati i radnja na našem i na latinskom jeziku*.²³ Nešto opširniji napis donijela je zadarska *La Dalmazia cattolica*, koja drži da je časopis te vrste zaista potreban Dalmaciji i izražava nadu kako će naići na zasluženu potporu sa svih strana. Osim toga objavljeni su uvjeti pretplate i adresa za kontakt.²⁴

I dok je prvi broj *Bullettina* bio još u tiskari, spomenuti je program izazvao žestoko negodovanje i prosvjed don Filipa Franje Nakića,²⁵ koji je 7. siječnja 1878. objavila *Katolička Dalmacija*. U velikom članku na cijeloj prvoj stranici Nakić najprije srdačno

his press appeared the following year.¹¹ As to periodicals, Demarchi first began printing liturgical guides (*directorium*) in 1815, which were published as annuals,¹² while in 1818 he also began printing the annual reports of the Split gymnasium.¹³ Under various titles and with a few interruptions, these reports were published for 129 years, until 1947.¹⁴

During the first half of the nineteenth century, other Split-based periodicals included a school programme, a calendar and a church directory,¹⁵ while in the second half of the century their number began to increase, and they became more diverse in content.¹⁶ However, all of these publications lasted for relatively brief durations. It was only in 1878 that two journals would appear that would have a considerably longer continuity: the bulletin of the Split and Makarska diocese, *List Biskupije spljetske i makarske*¹⁷ and *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.

* * *

The establishment of *Bullettino/Vjesnik* was imposed by the need for a journal that would be accessible to a broad circle of contributors, and in which Dalmatian archaeology and history would receive suitable and scholarly presentation. This is why, prior to its

18 To su: *Bullettino dell'Istituto di corrispondenza archeologica* (Rim 1837., 1839.), *Annali dell'Istituto di corrispondenza archeologica* (Rim 1849.), *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* (Beč 1848.), *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* (Beč 1851., 1856.), *Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften* (Prag 1851.-1852.), *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale* (Beč 1875., 1877., 1878.). Usporedi bibliografije F. Carrare, M. Glavinića i K. Lanze u Stipčević 1977, str. 225-227, 354-357, 521-523. Ovdje nisu uzeti u obzir radovi Š. Ljubića koji je od 1858. do 1863. samo nominalno bio ravnatelj Muzeja.

19 Garimberti 1879, str. 158. O njemu Hrvatski biog. leksikon 1983, str. 45-46.

20 Programma 1879, str. 17, 46. O njemu Hrvatski biog. leksikon 1998, str. 740; Duplančić 1984, str. 40.

21 Un nuovo giornale 1877, str. 4.

22 Glavinić 1877, str. 1.

23 Pravo 1877, str. 296.

24 Dalmazia cattolica 1877, str. 460.

25 Nakić je tada bio tajnik u kancelariji zadarskog nadbiskupa (Garimberti 1879, str. 201), a od 1889. do 1910. bio je splitsko-makarski biskup.

11 Kuić 1992a, p. 13; Kuić 1992b, pp. 19, 25; Duplančić 1989, p. 83 - no. 209, 210. To the publications mentioned here one could also add the work by B. Bicego, *Panegirico in onor di San Doimo martire ...*, Spalato 1813.

12 Lakuš 2005, pp. 183-187. The *directorium* are books which provide instructions on how to perform the liturgy throughout the year, particularly the offices and mass. *Opći relig. leksikon* 2002, p. 194.

13 Lakuš 2005, pp. 187-189.

14 On them see Matošić 1990, pp. 235-256; here it mistakenly says that the programmes were printed since 1833. The oldest copy is from 1818, held in the Fanfogna-Garagnin Library in the Trogir City Museum. First they were printed in Latin (*Juventus ...*), and since 1851 in Italian (*Programma ...*), when their numbering began, which was discontinued after volume II for 1851-1852 and resumed with volume XVII for 1883-1884. Between the two World Wars, it began to appear (*Izveštaj ...*) first without numbers, and then with them.

15 Lakuš 2005, pp. 183-227.

16 Morović 1968a, pp. 7-10; Morović 1968b, chapter in *Građa za bibliografiju splitske periodike (1858-1941)*, pp. 171-179; Anzulović 1992, pp. 29-43.

17 *List* was published up to the end of 1888 with the parallel Italian title *Foglio della Diocesi di Spalato e Macarsca*, and only since 1932 was a designation of the year featured (this was year 54 of its publication). It was halted in 1944 (year 66). In 1954, the official journal of the Split-Makarska Diocese, *Službeni vjesnik Biskupije splitske i makarske*, was launched, which began featuring the designation of the year since 1959 (year six), while in the twelfth year, 1965, its title was changed to *Vjesnik Biskupije splitske i makarske*. With issue 5 in the seventeenth year, 1969, it changed its title to *Vjesnik Nadbiskupije splitsko-makarske*, but with its first issue in 1970 it stopped counting the years. After the last two issues under this title in 1991, in June 1991, a new change in the title followed, i.e. *Službeni vjesnik biskupija Splitske metropolije*, and counting of years was restarted, i.e. it began with the first and lasted until no. 1 (42) of the eleventh year in 2001. In that same 2001, the *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije* was launched with designation of the first year, which, after the first double issue 2-3, was absent.

pozdravlja obavijest i zamisao o novom časopisu, a zatim oštro napada to što je stavljen pod zaštitu stranca po narodnosti i po vjeri (*protezione di uno a noi straniero e per nazionalità e per religione*). On taj čin smatra ponižavajućim jer se radi o čovjeku koji je ohol i koji, budući da je protestant,²⁶ odbacuje katoličku vjeru te gaji mržnju prema onome tko ne pripada njegovu narodu.²⁷ Ističe zatim grub i uvredljiv Mommsenov govor u njemačkom parlamentu 28. studenog 1877., usmjeren protiv katoličanstva i katolika, omalovažavanje s kojim je pisao o talijanskoj književnosti u svojoj *Rimskoj povijesti* kao i njegovo držanje u odnosu na Francuze.²⁸

Ovakav javni napad, uz, pretpostavljamo, i one privatne i one u kuloarima, nije bio ugodan uredništvu *Bullettina*. Međutim, Glaviniću i Alačeviću sigurno je bio poznat barem dio kritika upućenih na Mommsenov račun, pa njihove razloge za pozivanje na Mommsenovo ime treba tražiti u osobnim vezama i želji za prestižem u znanstvenim krugovima. Naime, bez obzira na Mommsenove političke i vjerske stavove, ipak je on bio veliko ime među znanstvenim suvremenikima, a veze s njim rado su se isticale. Tako je primjerice Šime Ljubić svoj *Pregled hrvatske povijesti*, [Rijeka] 1864., posvetio *Slavnim Teodoru Mommsenu i Franju Račkomu u znak štovanja i prijateljstva*,²⁹ a 1881. pozvat će se na Mommsenove pohvalne riječi o njemu iz CIL III. (Berlin, 1873., str. 384) te pismo Pruske akademije iz 1857. u kojem se govori i o vezama između Ljubića i Mommsena.³⁰ U tom svjetlu treba gledati i na Mommsenov izbor za počasnog člana Hrvatskog arheološkog društva u travnju 1882. godine.³¹

Važnu ulogu pri odluci o Mommsenovom pokroviteljstvu nesumnjivo je odigralo i poznanstvo između njega i Glavinića, koje možda datira već iz 1862., kada je Mommsen putovao po Dalmaciji, a Glavinić se vratio s filološkog studija u Padovi i

appearance, the directors of the Archeological Museum in Split published their works in various newspapers, school programmes and journals, including scholarly journals published in Rome, Vienna and Prague.¹⁸ The founders of *Bullettino* were Josip Alačević (1826-1904), then an advisor to the Circuit Court in Split and a district judge,¹⁹ and his cousin Mihovil Glavinić (1833-1898), then a teacher of Latin and Italian and the superintendent of the Classics Gymnasium in Split,²⁰ and also the director of the Archeological Museum.

After the preparations for publication of *Bullettino* were completed, the journal's prospectus was compiled and an announcement on its initiation was released, signed by Glavinić, and dated 30 November 1877, on the sixtieth birthday of Theodor Mommsen, the great German lawyer, historian and epigraphy expert. News on this was carried by the Zadar newspaper *Il costituzionale* on 16 December 1877, which printed part of the prospectus and called on all readers to support the new journal, particularly history and philology professors.²¹ The entire prospectus in Croatian was published by *Narodni list*, also based in Zadar, on 22 December 1877.²² A brief announcement on the initiation of *Bullettino* was carried by the Split-based legal and administrative newspaper *Pravo*, which expressed the hope that this "noble undertaking will truly find a response; and we wish this all the more so, since the journal will gladly accept works in both our language and in Latin".²³ Somewhat more extensive coverage was carried by the Zadar-based *La Dalmazia cattolica*, which felt that a journal of this type was truly necessary in Dalmatia and it expressed the hope that it would receive much-deserved support on all sides. It also provided information on subscription terms and conditions and contract addresses.²⁴

And while the first issue of *Bullettino* was still at the printer, the aforementioned prospectus provoked fierce disapproval and protests by Fr. Filip Franjo Nakić,²⁵ which were published on 7

26 Mommsenov otac bio je protestantski pastor.

27 Nakić 1878, str. 1: *Nel caso concreto non si tratta soltanto di mendicare la protezione di un straniero, ma sibbene di gettarci con un atto di avvilente servilità ai piedi di un uomo orgoglioso, che essendo protestante villanamente insulta e calpesta ciò che di più sacro noi abbiamo, la nostra religione, nutre un disprezzo profondo, anzi diremo con più verità, un odio, per chi non appartenga alla sua nazione, di un uomo, il quale con tutta la grande sua fama letteraria, non ci arrischieremmo di proporre ai dalmati come modello di virtù civili*. Da je Nakić autor članka, zabilježio je don Frane Bulić na primjerku novine u Muzeju: *N(akić) Don Filippo Vescovo di Spalato 30/VI 1889-19/XII 1910*.

28 Nakić 1878, str. 1. Kao dodatak članku Uredništvo je objavilo (str. 1-2) ulomak govora zastupnika Vindthorsta, a protiv Mommsenova istupa.

29 Antoljak 1992, str. 67. Luetić 2002, str. 247 - Račkova zahvala za posvetu *uz toli Slavna učenjaka*.

30 Ljubić 1881, str. 29. Većim dijelom to pismo prenosi i Smičiklas 1898, str. 168. O tome Ljubić piše Račkome u pismu od 10. siječnja 1864. (Luetić 2002, str. 224.) Ljubić je upoznao Mommsena tijekom boravka u Beču 1856. i 1857. godine. Vidi i Antoljak 1992, str. 43-44. Za prepisku Ljubić-Mommsen vidi Čolak 1961-1962, str. 246, 249, 251. O vezama Ljubića i Mommsena vidi također Pederin 1992, str. 99, 101, 102, 117.

31 Izvješće 1882, str. 7; Hoffiller 1903-1904, str. 128.

18 These are: *Bullettino dell'Istituto di corrispondenza archeologica* (Rome 1837, 1839), *Annali dell'Istituto di corrispondenza archeologica* (Rome 1849), *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* (Vienna 1848), *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* (Vienna 1851, 1856), *Abhandlungen der königlichen Böhmschen Gesellschaft der Wissenschaften* (Prague 1851-1852), *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale* (Vienna 1875, 1877, 1878). Cf. the bibliographies of F. Carrara, M. Glavinić and K. Lanza in Stipčević 1977, pp. 225-227, 354-357, 521-523. This list does not take into consideration the works of Š. Ljubić, who was only nominally the Museum's director from 1858 to 1863.

19 Garimberti 1879, p. 158. On him: *Hrvatski biog. leksikon* 1983, pp. 45-46.

20 Programma 1879, pp. 17, 46. On him: *Hrvatski biog. leksikon* 1998, p. 740; Duplancić 1984, p. 40.

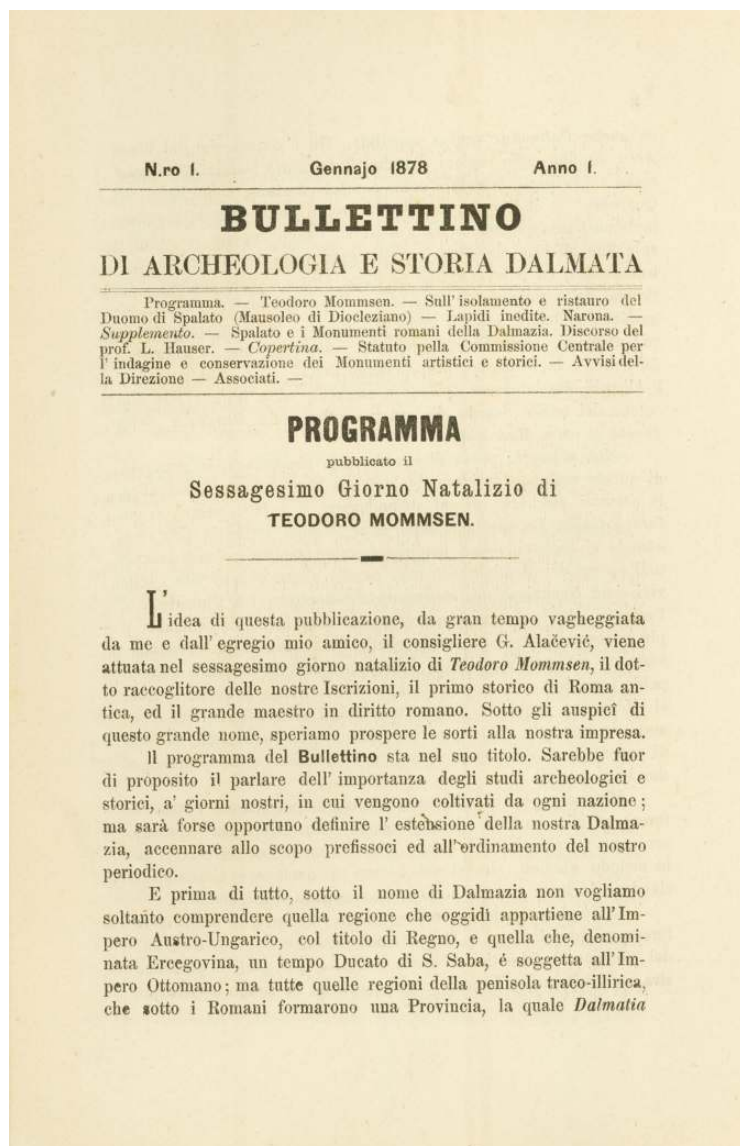
21 Un nuovo giornale 1877, p. 4.

22 Glavinić 1877, p. 1.

23 Pravo 1877, p. 296.

24 Dalmazia cattolica 1877, p. 460.

25 At the time, Nakić was a secretary in the office of the Zadar archbishop (Garimberti 1879, p. 201), while from 1889 to 1910. he was the Split-Makarska bishop.

Slika 2.

Prva stranica prvog broja
Buletina

Figure 2.

First page of the first issue of
Buletino

zaposlio kao suplent na splitskoj Klasičnoj gimnaziji.³² Njihovo prijateljstvo učvrstilo se svakako tijekom Glavinićeva stručnog usavršavanja u Berlinu školske godine 1871.-1872., kada je pohađao Mommsenova predavanja, što je bila i prigoda da upozna još neke znamenite arheologe.³³ Vjerojatno je planirano Glavinićevo imenovanje za ravnatelja Arheološkog muzeja utjecalo na odluku bečkog Ministarstva za bogoštovlje i nastavu da mu dade potreban dopust.³⁴

Glavinić je boravio na specijalizaciji upravo u vrijeme dok su trajale pripreme za izdavanje trećeg sveska *Corpus inscriptionum*

January 1878 by the newspaper *Katolička Dalmacija*. In a large article which covered the entire front page, Nakić first sincerely welcomed the news and idea underlying the new journal, but then harshly criticized the fact that it was placed under the patronage of a foreigner by nationality and by faith (*"protezione di uno a noi straniero e per nazionalità e per religione"*). He considered this degrading because this man was overbearing, and who, since he was a Protestant,²⁶ rejected the Catholic faith and harboured antipathy for anyone who did not belong to his nation.²⁷ He then highlighted Mommsen's coarse and insulting speech against Catholicism and Catholics delivered in the German parliament on 28 November 1877, the disdain with which he wrote about Italian literature in his *Roman History*, and his attitude toward the French.²⁸

Such a public attack, accompanied by private and behind-the-scenes hostility, was unpleasant for *Buletino's* editorial board. However, Glavinić and Alačević were certainly aware of at least some of the criticism aimed at Mommsen, so their reasons for invoking his name should be sought in personal contacts and the desire for prestige in scholarly circles. For regardless of Mommsen's political and religious views, he was still a major name among their scholarly contemporaries, and ties to him were gladly stressed. Thus, for example, Šime Ljubić dedicated his overview of Croatian history, *Pregled hrvatske poviesti*, [Rijeka] 1864, to the "great Teodor Mommsen and Franjo Rački as a sign of deference and friendship,"²⁹ while in 1881 he would refer to Mommsen's praise of him in CIL III (Berolini 1873, p. 384) and the letter of the Prussian Academy which mentions the ties between Ljubić and Mommsen.³⁰ It is in this light that one should also view the election of Mommsen as an honorary member of the Croatian Archeological Society in April 1882.³¹

26 Mommsen's father was a Protestant pastor.

27 Nakić 1878, p. 1: *"Nel caso concreto non si tratta soltanto di mendicare la protezione di un straniero, ma sibbene di gettarci con un atto di avvilente servilità ai piedi di un uomo orgoglioso, che essendo protestante villanamente insulta e calpesta ciò che di più sacro noi abbiamo, la nostra religione, nutre un disprezzo profondo, anzi diremo con più verità, un odio, per chi non appartenga alla sua nazione, di un uomo, il quale con tutta la grande sua fama letteraria, non ci arrischiaremmo di proporre ai dalmati come modello di virtù civili"*. That Nakić was the author of the article was noted by Fr. Frane Bulić on the copy of the newspaper in the Museum: *N(akić) Don Filippo Vescovo di Spalato 30/VI 1889-19/XII 1910*.

28 Nakić 1878, p. 1. As a supplement to the article, the Editorial Board published (on pp. 1-2) a portion of the speech by delegate Vindthorst opposing Mommsen's statements.

29 Antoljak 1992, p. 67. Luetić 2002, p. 247 - Rački's grateful acknowledgement for the dedication "in the company of such a famed scholar".

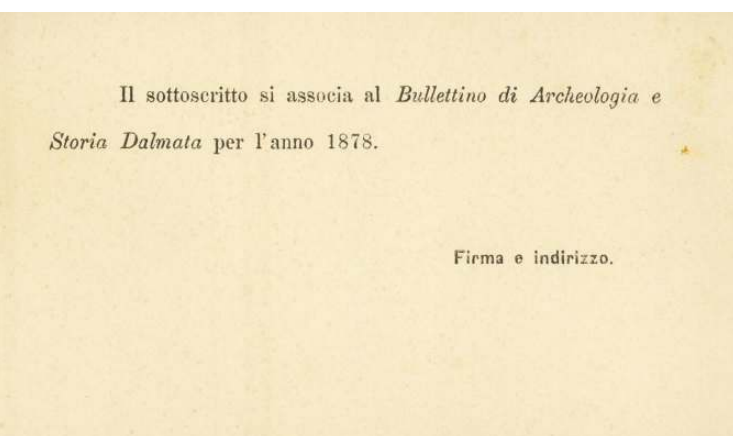
30 Ljubić 1881, p. 29. Most of this letter is also cited by Smičiklas 1898, p. 168. Ljubić wrote about this to Rački in a letter dated 10 January 1864 (Luetić 2002, p. 224.) Ljubić met Mommsen during his stay in Vienna in 1856 and 1857. See also Antoljak 1992, pp. 43-44. On the correspondence between Ljubić and Mommsen, see Čolak 1961-1962, pp. 246, 249, 251. On the ties between Ljubić and Mommsen, see also Pederin 1992, pp. 99, 101, 102, 117.

31 Report for 1882, p. 7; Hoffiller 1903-1904, p. 128.

32 Alačević J. 1898, str. 194; Alačević N. 1910, str. 49.

33 Alačević J. 1898, str. 194; Brunšmid 1898-1899, str. 246; Politeo [oko 1900], str. XXXVIII; Alačević N. 1910, str. 49; Antoljak 1992, str. 281.

34 Programma 1872, str. 37, 70. U nekim napisima netočno piše da je Glavinić bio odsutan cijele 1871. i 1872. godine.

Slika 3.

Dopisnica za pretplatu na
Bullettino

Figure 3.

Subscription card for Bullettino

latinarum (Berlin, 1873.), u kojem su i natpisi iz Dalmacije, tako da je mogao steći uvid u obujam i složenost posla, a od Mommsena dobiti dobru poduku iz epigrafije. Mommsenova učenost i stručnost ostavile su snažan dojam na Glavinića, što je došlo do izražaja već u rujnu 1874., prigodom otkrića sarkofaga s natpisom na poklopcu u bazilici na Manastirinama u Solinu. Njegovom otkopavanju bio je nazočan francuski novinar i publicist Charles Yriarte, koji je zabilježio da je Glavinić, vidjevši da je natpis nejasan, izjavio kako ga samo dva čovjeka na svijetu mogu protumačiti: Theodor Mommsen i Léon Regnier, iz Francuskog instituta.³⁵ I zaista, Glavinić je Mommsenu poslao otisak natpisa, koji je on razriješio i godine 1875., objavio u časopisu *Ephemeris epigrafica*

A major factor underlying the decision on Mommsen's patronage was certainly the latter's acquaintance with Glavinić since 1862, when Mommsen travelled through Dalmatia, and Glavinić had returned from his study of philology in Padua and found employment as a trainee teacher in the Classics Gymnasium in Split.³² Their friendship was certainly reinforced during Glavinić's professional specialization in Berlin during the 1871/72 academic year, when he attended Mommsen's lectures, and which also served as an occasion to make the acquaintance of some other noted archaeologists.³³ Glavinić's pending appointment to the post of director of the Archeological Museum in Split probably influenced the decision of the Ministry of Religion and Education to approve his absence.³⁴

Glavinić attended his specialization precisely during preparations for the third volume of *Corpus inscriptionum latinarum* (Berlin 1873), which also contained inscriptions from Dalmatia, so that he was able to witness the extent and complexity of this task, and also receive quality instruction in epigraphy from Mommsen. Mommsen's knowledge and expertise left a powerful impression on Glavinić, which came to the fore already in September 1874 upon the discovery of a sarcophagus with an inscription on its lid in the basilica at Manastirine in Solin. Its excavation was also attended French journalist and publicist Charles Yriarte, who wrote that Glavinić, upon seeing that the inscription was unclear, declared that only two men in the world could interpret it: Theodor Mommsen and Léon Regnier from the French Institute.³⁵ And truly, Glavinić sent Mommsen a paper impression of the inscription which he interpreted and published in the journal *Ephemeris epigrafica* in 1875 together with some other inscriptions sent to him by Glavinić.³⁶ This was also an opportunity for Mommsen to write the following praise of Glavinić: "However, by far the greatest number [of inscriptions] I have added here, and which were found in Dalmatia in recent years, I owe to the director of the Split Museum Mihovil Glavinić: thanks to the diligence and friendship

35 Yriarte 1878, str. 272, tabla s prikazom trenutka nalaza sarkofaga između str. 272 i 273; Yriarte 1999, str. 158, 160, slika otkrivanja sarkofaga na str. 159. Čovjek s polucilindrom na slici, koji dira poklopac sarkofaga, vjerojatno je Glavinić, a uz njega stoji don Frane Bulić (?), s bijelim šeširom. Glavinić i Bulić (?) prikazani su na još jednoj slici u istoj knjizi (1878, str. 277, i s tim u vezi opis na str. 277-278; 1999, str. 162, i tekst na str. 164). Sarkofag je otkriven u rujnu 1874., čime dobivamo točno vrijeme Yriartovog boravka u Splitu i Solinu. Što se tiče L. Regniera, nije nam poznato tko je on. Glavinićeva fotografija objavljena je u *Arheol. muzej* 2000, str. 100.

32 Alačević J. 1898, p. 194; Alačević N. 1910, p. 49.

33 Alačević J. 1898, p. 194; Brunšmid 1898-1899, p. 246; Politeo [ca 1900], p. XXXVIII; Alačević N. 1910, p. 49; Antoljak 1992, p. 281.

34 Programma 1872, p. 37, 70. In some texts it inaccurately states that Glavinić was absent throughout 1871 and 1872.

35 Yriarte 1878, p. 272, plate showing the moment of discovery of the sarcophagus between pp. 272 and 273; Yriarte 1999, p. 158, 160, illustration of the discovery of the sarcophagus on p. 159. The man wearing the bowler hat touching the sarcophagus lid is probably Glavinić, while Fr. Frane Bulić (?) stands next to him wearing a white hat. Glavinić and Bulić (?) are shown in one more picture in the same book (1878, p. 277 and the related description on pp. 277-278; 1999, p. 162 and the text on p. 164). The sarcophagus was discovered in September 1874, which provides the precise time of Yriarte's stay in Split and Solin. As for L. Regnier, this author is uncertain as to who he was. Glavinić's photograph was published in *Arheol. muzej* 2000, p. 100.

36 Mommsen 1875, p. 346, no. 554. The sarcophagus is registered in the museum's catalogue, Litt. B, no. 44B. For later publications see Bulić 1884b, p. 98; Egger 1926, p. 5 - position of sarcophagus, no. 162, p. 93 - no. 162.

zajedno s drugim natpisima koje mu je Glavinić bio poslao.³⁶ Bila je to ujedno prigoda da Mommsen napiše o Glaviniću sljedeće pohvalne riječi: *No kudikamo najveći broj [natpisa] koje dodajem, a koji su pronađeni u Dalmaciji ovih godina, dugujemo ravnatelju splitskoga muzeja Mihovilu Glaviniću: zahvaljujući marljivosti i prijateljstvu toga vrlo susretljivog čovjeka natpisi pronađeni u toj pokrajini sada su i sačuvani od uništenja i objavljuju se na temelju učena i brižljiva čitanja.*³⁷

Prijateljstvo s Mommsenom bilo je poznato Glavinićevim suradnicima i suvremenikima, što je našlo odjeka u onodobnom tisku. Tako Alačević piše da mu je Mommsen bio *učitelj i iskreni prijatelj* te da ga je, između ostalih, ohrabrio za pokretanje *Bullettina*.³⁸ Dinko Politeo u svojim sjećanjima na gimnazijske dane u Splitu bilježi pak: *Protekcijom Mommsena, koji ga nazivlje svojim prijateljem, baš one godine, pokle sam ja ostavio gimnaziju, dobio je dopust i štipendij da uči arheologiju u Berlinu. Koliko je Mommsen držao do njegova arheološkoga znanja, neznam; ... Biti će da su i na Mommsena djelovale prirodne vrline Glavinićeva duha osobito u društvenom obćenju.* Piše i kako im je Glavinić za vrijeme nastave znao čitati *mnogo toga iz Mommsenove rimske poviesti, osobito u koliko se Cicerona tiče.*³⁹

Prvi broj *Bullettina* pojavio se u siječnju 1878., a na njegovu početku objavljen je već spomenuti program u kojem se časopis stavlja pod Mommsenovo okrilje i zaštitu austrijskih profesora Rudolfa Eitelbergera, Alexandera Conzea i Aloisa Hausera te britanskog povjesničara Edwarda Freemana. Slijedi izvadak iz Mommsenova pisma Glaviniću u kojem zahvaljuje na rođendanskim čestitkama koje su mu poslale iz Dalmacije, a ideju da se *Bullettino* utemelji u prigodi njegova jubileja smatra ljubaznom. On poziva prijatelje da podupru časopis, dok će njemu najveća nagrada biti da oni koji ga vole postanu bilo zaštitnici bilo pomoćnici novom časopisu.⁴⁰ Mommsenovo ime javlja se u tom prvom broju još i na ovitku, gdje je naveden među predbrojnicima *Bullettina*.⁴¹

U ozračju onodobnih borbi između narodnjaka i autonomaša, odnosno talijanaša u Dalmaciji, izbor Mommsenove zaštite nije bio sretan ni s političke ni s vjerske strane. Jedni su, poput Nakića, smatrali da je trebalo naći neku osobu iz naše povijesti,⁴²

of this very amiable individual, the inscriptions found in this region are now preserved from destruction and published on the basis of a learned and careful reading".³⁷

Glavinić's associates and contemporaries knew of his friendship with Mommsen, which was noted in the press of the time. Thus Alačević wrote that Mommsen was his "teacher and sincere friend", and that, among other things, he encouraged him to launch *Bullettino*.³⁸ Dinko Politeo, in his reminiscences of his school days in Split, noted: "It was through the tutelage of Mommsen, whom he called his friend, that precisely in the year that I left the gymnasium he was given permission and a scholarship to study archaeology in Berlin. I do not know the extent to which Mommsen regarded his archaeological knowledge; ... The natural virtues of Glavinić's personality, especially in social contacts, certainly affected Mommsen as well." Additionally, he wrote that during lectures Glavinić read "much from Mommsen's Roman history, especially with reference to Cicero".³⁹

The first issue of *Bullettino* appeared in January 1878, and the aforementioned prospectus was once more printed in the first pages; the prospectus indicated that the journal had been placed under Mommsen's aegis and the patronage of the Austrian professors Rudolf Eitelberger, Alexander Conze and Alois Hauser and the British historian Edward Freeman. This is followed by an excerpt from Theodor Mommsen's letter to Glavinić, in which he thanks him for the birthday wishes sent to him from Dalmatia, and states his pleasure over the idea of establishing *Bullettino* on the occasion of his jubilee. He calls on his friends to support the journal, adding that his greatest reward will be if those who are fond of the journal become either its patrons or contributors.⁴⁰ Mommsen's name also appears on this first issue on the cover where he is cited among *Bullettino*'s subscribers.⁴¹

In the atmosphere of that time marked by the struggles between the pro-Croatian populists, or nationalists, and the autonomists and pro-Italianists in Dalmatia, the choice of Mommsen's patronage was not fortunate, neither politically nor religiously. Some, like Nakić, believed that a Croatian historical scholar should have been found,⁴² while others, like Simeone Ferrari-Cupilli, saw writing about Mommsen as an opportunity to stress the greatness of Rome and the influence of Italian culture

36 Mommsen 1875, str. 346, br. 554. Sarkofag je upisan u muzejski katalog Litt. B, br. 44B. Za kasnije objave vidi Bulić 1884b, str. 98; Egger 1926, str. 5 - položaj sarkofaga br. 162, str. 93 - br. 162.

37 Mommsen 1875, str. 336: *Sed longe pleraque, quae addo in Dalmatia per hos annos inventa, debentur rectori musei Spalatensis Michaeli Glavinić, cuius optimi viri industria et amicitia effectum est, ut in hac regione inventa iam et ab interitu serventur et docte accurate lecta in publicum prodeant.* Za prijevod zahvaljujem Bratislavu Lučinu, voditelju splitskog Marulianuma.

38 Alačević J. 1898, str. 194: *prof. Teodoro Mommsen, il quale gli fu maestro ed amico sincero*; str. 197.

39 Politeo [oko 1900.], str. XXXXVII, XXXXVIII.

40 Teodoro Mommsen 1878, str. 5.

41 Associati 1878, str. [4]: *Dr. Teodoro Mommsen, Professore dell'Università di Berlino.*

42 Nakić 1878, str. 1.

37 Mommsen 1875, p. 336: *"Sed longe pleraque, quae addo in Dalmatia per hos annos inventa, debentur rectori musei Spalatensis Michaeli Glavinić, cuius optimi viri industria et amicitia effectum est, ut in hac regione inventa iam et ab interitu serventur et docte accurate lecta in publicum prodeant."* I would like to thank Bratislav Lučin, the head of the Marulianum in Split, for the translation of the Latin text into Croatian.

38 Alačević J. 1898, p. 194: *prof. Teodoro Mommsen, il quale gli fu maestro ed amico sincero*; p. 197.

39 Politeo [ca 1900.], pp. XXXXVII, XXXXVIII.

40 Teodoro Mommsen 1878, p. 5.

41 Associati 1878, p. [4]: *Dr. Teodoro Mommsen, Professore dell'Università di Berlino.*

42 Nakić 1878, p. 1.

dok je drugima, kao što je Simeone Ferrari-Cupilli, pisanje o Mommsenu bilo prigoda da istaknu rimsku veličinu i utjecaj talijanske kulture na Dalmatince.⁴³ Slično je postupio i Francesco Gazzari na otvaranju podružnice Lega Nazionale u Hvaru 1895., koji se poslužio radovima Mommsena, B. G. Niebuhra i Ilahna za protuslavenski govor.⁴⁴ Možda je to jedan od razloga što pojava *Bullettina* nije bila popraćena opširnijim novinskim člancima nego samo kratkim obavijestima. Tako se *Katolička Dalmacija* ograničila na samo jednu rečenicu(!) o izlasku prvog broja.⁴⁵ Međutim, ni splitske autonomaške novine *L'Avvenire* nisu bile mnogo opširnije: u dvije rečenice časopisu su zaželele uspjeh, naglasile njegovu važnost i korist te prigovorile malenom obujmu; nakon toga *L'Avvenire* navodi sadržaj broja.⁴⁶ U povodu objavljivanja drugog broja *L'Avvenire* je izrazio zadovoljstvo što se *Bullettino* dobro uputio, dok je prigodom izlaska trećeg broja zaključio da se časopis stalno poboljšava i da će u inozemstvu sigurno steći izvrstan ugled.⁴⁷

Zadarski *Narodni list* donosi vijest tek o izlasku trećeg broja, bez ikakva komentara i samo prenosi njegov sadržaj.⁴⁸ Isto radi i *Avvisatore dalmato - Objavitelj dalmatinski*, službeno glasilo dalmatinskog Namjesništva u Zadru, koji *Bullettino* počinje pratiti od sedmog broja.⁴⁹ Za razliku od njih, samo malo opširniji bio je dubrovački časopis *Slovinac*, koji je pokrenut u svibnju 1878. On je, doduše, objavio vijest o devetom broju na isti način, ali je časopis preporučio svakom rodoljubu. Ipak, zamjerio je *slavnomu uredništvu* da je naš jezik u rečenom listu nepravo ostao sasvim po krmu.⁵⁰ Vjerojatno u navedenom kontekstu treba gledati na izostanak ikakve vijesti u časopisu *Pravo*, koje je prethodno bilo najavilo i pozdravilo izlaženje *Bullettina*. Nešto duži napis o *Bullettinu* pojavit će se tek u prvom broju *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*, u kojem su nabrojani važniji članci iz do tada objavljenih jedanaest brojeva i istaknuto da časopis *koliko se do sada može reći, svoju zadaću sdušno, vješto i po naš narod veoma koristno vrši*.⁵¹

Jesu li Glavinića u izboru Th. Mommsena za pokrovitelja vodili i neki stranački motivi, teško je reći, jer njegovi politički nazori još

Slika 4.
Glavinić i Bulić (?) čitaju
salonitanske natpise (iz knjige C.
Yriarte 1878.)

Figure 4.
Glavinić and Bulić (?) reading
the Salona inscriptions (from the
book by C. Yriarte, 1878.)

on the Dalmatians.⁴³ Francesco Gazzari assumed a similar vein when opening the branch of the Lega Nazionale in Hvar in 1895, who made use of works by Mommsen, B. G. Niebuhr and Ilahn for an anti-Slavic speech.⁴⁴ Perhaps this is one of the reason why the appearance of *Bullettino* was not accompanied by extensive newspaper coverage, rather simply brief reports. Thus, *Katolička Dalmacija* only carried a single sentence (!) on the publication of the first issue.⁴⁵ However, even the Split-based autonomist newspaper *L'Avvenire* was scarcely more verbose: in two sentences it wished the journal success, stressed its importance and benefits, and criticized its modest length, and then listed the contents of the

43 Ferrari-Cupilli 1888, str. 3; ondje spominje svoje i očevo dopisivanje s Mommsenom pa bi se ta pisma možda mogla naći u njegovoj ostavštini. Godine 1932. Giuseppe Praga također se pozvao na Mommsena kako bi istaknuo talijanstvo Dalmacije. Praga 1932, str. 211-212.

44 Vrandečić 2002, str. 263-264.

45 Dalmazia cattolica 1878, str. 4: *È uscito in luce il 1.o numero del da noi già annunziato "Bullettino di archeologia e storia dalmata"*.

46 Avvenire 1878a, str. 3.

47 Avvenire 1878b, str. 3; Avvenire 1878c, str. 3.

48 Narodni list 1878, str. 3. Na isti način objavljeno je izlaženje 4., 6. i 7. broja: 1. V, br. 34, str. 3, 29. VI, br. 50, str. 3, 7. VIII, br. 61, str. 3. Od vijesti koje se tiču *Bullettina* spomenimo obavijest o izlasku 3. broja XIV. sveska (Smotra 1891, str. 3) i njegovo subvencioniranje za 1894. (Nostru monumenti 1894, str. 3).

49 Avvisatore 1878, str. 3.

50 Slovinac 1878, str. 132.

51 Ljubić 1879, str. 30-31.

43 Ferrari-Cupilli 1888, p. 3; he also mentioned here his father's correspondence with Mommsen, so that perhaps these letters may be found in his estate. In 1932, Giuseppe Praga also cited Mommsen to underscore the Italian nature of Dalmatia. Praga 1932, pp. 211-212.

44 Vrandečić 2002, p. 263-264.

45 Dalmazia cattolica 1878, p. 4: *È uscito in luce il 1.o numero del da noi già annunziato "Bullettino di archeologia e storia dalmata"*.

nisu obrađeni. Zato je vrijedno spomenuti pisanje D. Politea, koji za profesore Glavinića i Josipa Peričića kaže: *Slovili su i poznati su bili kao odvažni i oduševljeni Hrvati*, a u nastavku piše o Glaviniću: *U početku narodnoga pokreta pokazao je pače karaktera na veliku svoju štetu. Poslije bilo mu je možda milo kadikada da diplomatizira; ali se nije nikada iznevjerio svojem narodnom načelu.*⁵² Ivan Milčetić, koji je školske godine 1873./74. predavao s Glavinićem na Klasičnoj gimnaziji, zabilježio je, međutim, da on *bijaše doduše naš čovjek, ali politički polutalijanaš i Austrijanac.*⁵³

Stavljanje *Bullettina* pod Mommsenovu zaštitu i objavljivanje dijela njegova pisma na početku prvog broja nije pribavilo časopisu njegovu suradnju ni u prvih šest godišta, koje su zajedno uređivali Glavinić i Alačević, a ni u sljedećima, kad su ga vodili Alačević i Bulić (sv. VII.-X.), a potom sâm Bulić. Ipak, i Alačeviću i Buliću bilo je stalo da istaknu Mommsenovo pokroviteljstvo pa su rado objavljivali njegova mišljenja i ispravke čitanja pojedinih natpisa. U predgovoru sedmog sveska kažu da im je u rješavanju problema oko poganskih natpisa iskopanih u bazilici na Manastirinama siguran vodič bio Mommsen, da će im Giovanni Battista de Rossi biti od pomoći u vezi s kršćanskim natpisima i da će im se oni obraćati svaki put kad poteškoće budu nadilazile njihove snage.⁵⁴ I zaista, već u istom svesku Bulić nekoliko puta ističe Mommsenova tumačenja, razrješavanje nejasnoća, ispravke koje je poslao i objavljuje dio njegova pisma.⁵⁵

Na sličan način Mommsenovo ime javlja se i u nekoliko sljedećih svezaka *Bullettina*. U predgovorima VIII.-XI. godišta on se spominje kao jedan od uglednih arheologa koji su davali upute i ohrabrenja urednicima, kao onaj pod čijom se zaštitom pojavio prvi broj časopisa i kao stručnjak čija je suradnja bila dragocjena.⁵⁶ Isto tako, nastavljeno je objavljivanje Mommsenovih primjedaba na neke natpise.⁵⁷

Osim toga, u *Bullettinu* izlaze prikazi dvaju Mommsenovih djela. U VIII. godištu nalazi se osvrt na peti svezak njegove *Römische Geschichte*, Berlin, 1885. (2. izdanje), koji završava ocjenom Adolfa Holma, preuzetom iz časopisa *Rivista storica italiana*, i pohvalom izvrsnim kartama Heinricha Kieperta kojima je knjiga opremljena.⁵⁸ Drugo Mommsenovo djelo prikazano u *Bullettinu* je *I Commentarii dei ludi secolari augustei e severiani scoperti in Roma sulla sponda del Tevere*, Roma, 1891. Veoma pohvalni osvrt tiskan je u XV. svesku, a potpisan je inicijalima N. A.⁵⁹

issue.⁴⁶ When the second issue was released, *L'avvenire* expressed satisfaction that *Bullettino* was on the right track, and when the third issue came out it concluded that the journal is continually improving and that it would certainly attain an excellent reputation.⁴⁷

The Zadar-based *Narodni list* only carried news after the third issue was published, without commentary, only listing its contents.⁴⁸ The same was done by *Avvisatore dalmato - Objavitelj dalmatinski*, the official bulletin of the Dalmatian Regency in Zadar, which began following *Bullettino* after the seventh issue.⁴⁹ In contrast, the Dubrovnik-based journal *Slovinac*, launched in May 1878, was slightly more extensive. To be sure, it published a news piece on the ninth issue similarly, but it recommended the journal to every patriot. Even so, it begrudged the "glorious editorial board for entirely relegating our language to a minimum in this journal".⁵⁰ It is probably in this context that one should view the absence of any news in the journal *Pravo*, which had previously announced and welcomed the initiation of *Bullettino*. A somewhat longer article on *Bullettino* would only appear in the first issue of *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, in which the more important articles of the eleven issues published thus far were cited, stressing of the journal that "so far it can be said that it is fulfilling its task wholeheartedly and adroitly to the benefit of our people".⁵¹

It is difficult to determine whether or not Glavinić's choice of Mommsen was also driven by political motives, since his political views have not yet been studied. This is why it is worthwhile mentioning the aforementioned writings by D. Politeo, who wrote of Professors Glavinić and Josip Peričić that they "had a reputation and were known as spirited and enthusiastic Croats", and he went on to write: "At the beginning of the national movement he even displayed his character to his great detriment. Later he was perhaps occasionally more diplomatic; but he never betrayed his national principles".⁵² Ivan Milčetić, who taught together with Glavinić in the Classics Gymnasium in the 1873/74 academic year, recorded, however, that he "was certainly our man, but politically a semi-Italianist and Austrian".⁵³

Placing *Bullettino* under Mommsen's patronage and publishing a part of his letter in the beginning of the first issue did not, however, secure any contributions from him to the journal in its first six years, when it was jointly edited by Glavinić and Alačević,

52 Politeo [oko 1900.], str. XXXV, XXXVIII-IXL.

53 Duplančić 1984, str. 40.

54 Alačević J., Bulić 1884, str. 4.

55 Bulić 1884a, str. 165-166; Bulić 1884b, str. 18, 98, 113, 115, 129, 146-148; Bulić 1884c, str. 100-101.

56 Alačević J., Bulić 1885, str. 3; Alačević J., Bulić 1886, str. 3; Alačević J., Bulić 1887, str. 3; Bulić 1888, str. 3.

57 Mommsen 1885, str. 44-45; Mommsen 1887, str. 139; Bulić 1891, str. 52.

58 *Storia romana* 1885, str. 20-22. Autor ovog prikaza najvjerojatnije je don Frane Bulić.

59 N. A. 1892, str. 2-4.

46 *Avvenire* 1878a, p. 3.

47 *Avvenire* 1878b, p. 3; *Avvenire* 1878c, p. 3.

48 *Narodni list* 1878, p. 3. The publication of the fourth, sixth and seventh issues was similarly covered: 1. V, no. 34, p. 3, 29. VI, no. 50, p. 3, 7. VIII, no. 61, p. 3. Among the news concerning *Bullettino*, there is also the notice on the publication of issue 3, vol. XIV (*Smotra* 1891, p. 3) and the subsidies for it for 1894 (*Nostri monumenti* 1894, p. 3).

49 *Avvisatore* 1878, p. 3.

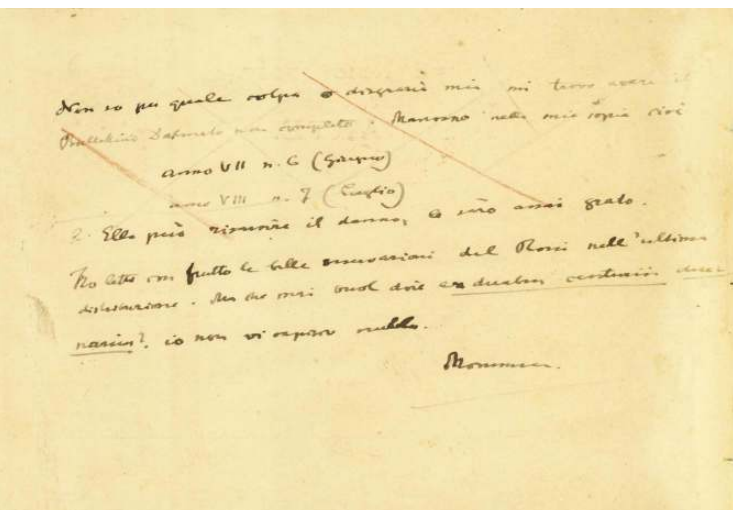
50 *Slovinac* 1878, p. 132.

51 Ljubić 1879, 30-31.

52 Politeo [cca 1900.], pp. XXXV, XXXVIII-IXL.

53 Duplančić 1984, p. 40.

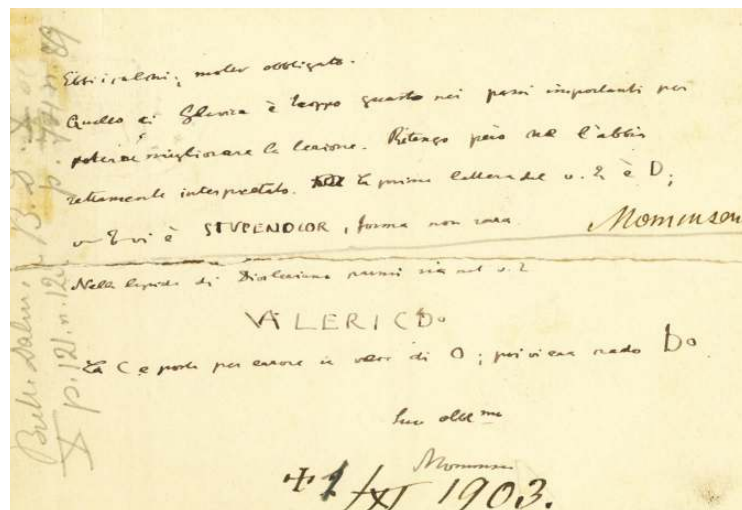

Slika 5.

Mommsenova dopisnica od
16. XII. 1885.

Figure 5.

Mommsen's postcard dated
16 December 1885.

Slika 6.

Mommsenova dopisnica od
18. VIII. 1887.

Figure 6.

Mommsen's postcard dated
18 August 1887.

Od Mommsenovih pisama upućenih u Split poznato nam je tek nekoliko dopisnica naslovljenih Buliću i izrezak iz jednog pisma, također poslanog njemu. U primjerku *Bullettina* koji se čuva u priručnoj knjižnici Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu nalazi se Mommsenova dopisnica kojom on daje dodatno objašnjenje u vezi s natpisom u kojem se spominje *custos Traguri*, a nosi pečat splitske pošte od 17. rujna 1884. Uz nju je bilo i pismo o istom natpisu, ali je danas istrgano te je ostao samo prazan stražnji list.⁶⁰ Druga je dopisnica poslana iz Charlottenburga 18. kolovoza 1887., a odnosi se na dva natpisa objavljena u *Bullettinu* iste godine.⁶¹

U Bulićevoj ostavštini u Arheološkome muzeju čuva se dopisnica upućena iz Charlottenburga 16. prosinca 1885., kojom Mommsen moli dva broja *Bullettina* koja nema i osvrće se na članak G. B. de Rossija tiskan u VIII. svesku.⁶² Druga dopisnica, s pečatom Charlottenburga od 28. travnja 1901., ponovno se odnosi na brojeve *Bullettina* koji mu nedostaju pa moli da mu se pošalju jer želi imati dragocjeni časopis u kompletu (*desideroso di avere tutto il prezioso Giornale completo*).⁶³ Od Mommsenovih pisama sačuvan je samo dio jednog s tumačenjem salonitanskog natpisa koji spominje gladijatora Rapida.⁶⁴

U okviru ove korespondencije treba spomenuti i dopis Arheološkog instituta iz Berlina od 9. prosinca 1883. kojim se Buliću javlja da je izabran za dopisnog člana, a potpisao ga je

nor in the following years when it was administered by Alačević and Bulić (vol. VII-X), and then by Bulić alone. Nonetheless, both Alačević and Bulić felt it was important to emphasize Mommsen's patronage, and they gladly published his views and corrections of individual inscriptions. In the foreword to the seventh volume, they stated that Mommsen was an unwavering guide for them in resolving the problems surrounding pagan inscriptions excavated in the basilica at Manastirine, and that Giovanni Battista de Rossi would be of assistance to them with reference to the Christian inscriptions and that they would refer to them whenever they encountered difficulties beyond their talents.⁵⁴ And to be sure, in that same volume Bulić on several occasions highlighted Mommsen's interpretations, clarifications of ambiguities and corrections which he had sent and published a part of his letter.⁵⁵

Mommsen's name appeared similarly in several of the next volumes of *Bullettino*. In the forewords to years VIII-XI he is mentioned as one of the respected archaeologists who gave instructions and encouragement to the editors, under whose patronage the journal's first issue was published and as a scholar whose cooperation was invaluable.⁵⁶ By the same token, Mommsen's comments on individual inscriptions continued to be published.⁵⁷

Additionally, reviews of two of Mommsen's works were printed in *Bullettino*. In year VIII there was an article on the fifth volume of his *Römische Geschichte*, Berlin 1885 (second edition), which concluded with an assessment by Adolf Holm, taken from the

60 Pismo i dopisnica zalijepljeni su u VII. svesku (1884.) između str. 146 i 147, a objavio ih je Bulić 1884b, str. 146-147.

61 Dopisnica je zalijepljena u X. svesku (1887.) između str. 138 i 139, a objavljena je u Mommsen 1887, str. 139.

62 Arheološki muzej - Split, arhiv don F. Bulića, prepiska, ad M. De Rossijev tekst na koji se osvrće Mommsen objavljen je u BASD VIII, 1885, str. 186.

63 Dopisnica je zalijepljena na početku XVI. sveska (1893.) u Bulićevom primjerku *Bullettina* u Muzeju.

64 Izrezak pisma zalijepljen je u XIV. svesku (1891.) između str. 52-53 u Bulićevom primjerku *Bullettina* u Muzeju. O tome Bulić 1891, str. 52-53.

54 Alačević J., Bulić 1884, p. 4.

55 Bulić 1884a, pp. 165-166; Bulić 1884b, pp. 18, 98, 113, 115, 129, 146-148; Bulić 1884c, pp. 100-101.

56 Alačević J., Bulić 1885, p. 3; Alačević J., Bulić 1886, p. 3; Alačević J., Bulić 1887, p. 3; Bulić 1888, p. 3.

57 Mommsen 1885, pp. 44-45; Mommsen 1887, p. 139; Bulić 1891, p. 52.

Mommsen. To pismo čuva se u Bulićevu arhivu u splitskom Konzervatorskom odjelu.⁶⁵

Premda je nama dostupna prepiska između Mommsena i Bulića veoma skromna, ona zajedno s člancima iz *Bullettina* pokazuje njihovo međusobno poštovanje i uvažavanje, koje je u početku bilo zasjenjeno jednim nesporazumom. Bulić je, naime, objavljujući rimske natpise u *Bullettinu*, već od drugog sveska, tiskao i neke koje je Mommsen prethodno donio u CIL-u. Na prigovor da su poznati, Bulić je 1881. odgovorio kako ih je publicirao jer je smatrao da su neobjavljeni, a da pritom nije mogao svaki put provjeravati CIL, budući da ga u cijeloj Dalmaciji ima samo Arheološki muzej u Splitu.⁶⁶ Iz Buliću svojstvenog *Ispravka* ne razaznaje se tko je uputio prigovor, ali je to sigurno bio upravo Mommsen, koji je dvije godine kasnije još jednom reagirao na zaobilaženje *Corpusa*. Tada su u pitanju bili natpisi iz zbirke Pellegrini-Danieli, o čemu je Mommsen pisao najvjerojatnije Glaviniću (*pervenire dall'illustre Mommsen il cortese avviso*). Bulić se ponovno opravdao time što mu se činilo da nisu objavljeni i što nije imao pri ruci CIL, no uza sve to smatra da ih je bilo korisno tiskati i u *Bullettinu* zbog čitatelja koji nemaju *Corpus*.⁶⁷

Jesu li se Bulić i Mommsen osobno upoznali, nije za sada poznato, ali je očito da je Bulić Mommsena smatrao vrsnim stručnjakom i autoritetom, te mu se obraćao za pomoć,⁶⁸ slao mu otiske natpisa⁶⁹ i objavljivao njegove primjedbe. Mommsen je s druge strane pratio *Bullettino* i dalmatinsku arheologiju te pokazivao spremnost da pomogne i prenese svoje znanje. Zato je shvatljivo što se Bulić 1893., u ime uredništva *Bullettina*, pridružio čestitkama upućenima Mommsenu o 50. obljetnici njegova doktorata i u časopisu objavio prigodnu vijest s tekstom brzojava koji je poslao 8. studenoga.⁷⁰ Osim toga, Bulić je novčanim prilogom potpomogao međunarodnu akciju prikupljanja sredstava za utemeljenje Mommsenove zaklade za napredak znanosti s njegovog područja rada.⁷¹ Mommsen je preko Otta Hirschfelda srdačno zahvalio Buliću na brzojavi i poslao mu tiskano pismo zahvale.⁷²

journal *Rivista storica italiana*, and praise for the exemplary maps by Heinrich Kiepert contained in the book.⁵⁸ The other work by Mommsen reviewed in *Bullettino* was *I Commentarii dei ludi secolari augustei e severiani scoperti in Roma sulla sponda del Tevere*, Roma 1891. This very positive review was printed in vol. XV, and signed with the initials N.A.⁵⁹

All that is known of Mommsen's letters sent to Split are a few postcards addressed to Bulić and a clipping from a letter also to Bulić. One of these postcards is in a copy of *Bullettino* held in the library of the Catholic Theological Faculty in Split, which contains an additional explanation of an inscription mentioning *custos Traguri*; the postcard bears the stamp of the Split post office, dated 17 September 1884. It is accompanied by a letter on the same inscription, but it is currently torn out and only the empty last page remains.⁶⁰ The other postcard was sent from Charlottenburg on 18 August 1887, and it deals with two inscriptions published in *Bullettino* in that same year.⁶¹

Bulić's papers in the Archeological Museum include a postcard sent from Charlottenburg on 16 December 1885, in which Mommsen requests two issues of *Bullettino* that he did not have and refers to an article by G. B. de Rossi printed in vol. VIII.⁶² Another postcard, bearing the stamp of Charlottenburg and dated 28 April 1901, once more pertains to an issue of *Bullettino* which he did not have, and requests that they be sent to him because he wishes to have the complete set of this invaluable journal ("*desideroso di avere tutto il prezioso Giornale completo*").⁶³ Of Mommsen's letters only a part of one has been preserved which contains an interpretation of a Salona inscription mentioning the gladiator Rapidus.⁶⁴

Within the context of this correspondence it is necessary to mention the letter from the Archaeology Institute in Berlin dated 9 December 1883, in which Bulić is notified that he has been elected a corresponding member, and it is signed by Mommsen. This letter is held in Bulić's archives in the Conservation Department in Split.⁶⁵

Even though the available correspondence between Mommsen and Bulić is quite modest, together with the articles in *Bullettino* it demonstrates their mutual respect and esteem, which had

65 Konzervatorski odjel - Split, arhiv don F. Bulića, fasc. 20, prepiska s raznim osobama.

66 Bulić 1881, str. 10-11. Bulić je u to vrijeme radio u Zadru.

67 Bulić 1883, str. 177.

68 Npr. BASD XIV/1891, str. 52 - *Mommsen, consultato in proposito*.

69 Npr. BASD X/1887, str. 139 - *Il calco dell'iscrizione ... rimessimi* (piše Mommsen).

70 Bulić 1893, str. 176.

71 Bulić 1893, str. 176. Arheološki muzej - Split, arhiv, 1893, br. 49 - tekst brzojava, dopis pokretačkog odbora iz siječnja i obračun s popisom svih donatora iz studenoga 1893. na kojemu je Bulić jedini iz naših krajeva. Mommsenu u čast objavljen je tom prigodom svečani zbornik *Festschrift Theodor Mommsen zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum*, Marburg 1893.

72 Hirschfeldova dopisnica poslana iz Charlottenburga zalijepljena je u XVI. svesku (1893.) uz str. 176 u Bulićevu primjerku *Bullettina* u Muzeju. Potpis je odrezan, a pečat nije čitljiv jer je zalijepljen; vidljiv je pečat splitske pošte od 3. XII. 1893. Da je dopisnicu pisao Hirschfeld, razvidno je iz usporedbe s njegovom prepiskom u Bulićevoj ostavštini u Muzeju.

58 *Storia romana* 1885, pp. 20-22. The author of this review was most likely Fr. Frane Bulić.

59 N. A. 1892, pp. 2-4.

60 The letter and postcard are affixed in vol. VII (1884) between pages 146 and 147, and they were published by Bulić 1884b, pp. 146-147.

61 The postcard is affixed in vol. X (1887) between pages 138 and 139, and published in Mommsen 1887, p. 139.

62 Archeological Museum - Split, Fr. F. Bulić Archives, correspondence, re: M. De Rossi's text to which Mommsen refers, published in BASD VIII, 1885, p. 186.

63 The postcard is affixed in the front of vol. XVI (1893) in Bulić's copy of *Bullettino* in the Museum.

64 The clipping from the letter is affixed in vol. XIV (1891) between pages 52-53 in Bulić's copy of *Bullettino* in the Museum. On this see Bulić 1891, pp. 52-53.

65 Conservation Department - Split, Fr. F. Bulić Archives, fasc. 20, correspondence with various individuals.

Notizie.

Il 50.mo anniversario del dottorato di Teodoro Mommsen venne celebrato il dì 8 novembre 1893. Per quest'occasione numerosi amici ed ammiratori dell'illustre maestro di tutte le scienze storiche, della filologia e dell'archeologia, della giurisprudenza e della storia nel senso stretto della parola, si sono riuniti per promuovere una sottoscrizione internazionale per offrirgli una somma, la quale dovrà da lui essere dedicata a costituire una fondazione per l'incremento della scienza nei numerosi rami da lui coltivati.

Il redattore di questo periodico vi prese pure parte ed il giorno 8 novembre inviava all'insigne maestro il seguente dispaccio telegrafico

Theodoro Mommsen

Universarum Scientiarum Historicarum Magistro Perfectissimo

Quinquagesimum Annum

Ex Quo Doctor Renuntiatus Est

Hodie Celebranti

Redactio Bullettini Archaeologici Dalmatini

Eius Auspiciis Abhinc XVI Annos Fundati

Tanto Fautori Gratulatur

Sic V Sic VI Decennalia

Felicitur

Tip. Editr. A. Zannoni (S. Bulat). F. Bulić proprietario Redattore.

Slika 7.

Članak o Mommsenovoj
obljetnici u *Bullettinu* 1893.

Figure 7.

An article on Mommsen's
anniversary in *Bullettino*, 1893.

Iste godine, a vjerojatno u povodu spomenute obljetnice, austrijsko je Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu preko bečke knjižare Gerold und Comp. poslalo Muzeju na dar bakropisni portret Th. Mommsena koji je izradio profesor Louis Jacoby.⁷³ Danas, nažalost, tog portreta nema u Muzeju, a nije nam poznato ni gdje je završio.

Sudeći po izostanku Mommsenova imena u vezi s objavljivanjem novih natpisa u *Bullettinu* i na temelju činjenice da nismo našli prepisku između Mommsena i Bulića iz zadnjeg desetljeća XIX. st.,

initially been overshadowed by a misunderstanding. Namely, when publishing some inscriptions in *Bullettino*, already in the second volume, Bulić also printed some which Mommsen had previously published in CIL. In 1881, Bulić responded to the complaint that they were already known that he had published them because he believed that they were as-yet unpublished, and that he was unable to consult CIF every time since in all of Dalmatia only the Archeological Museum in Split held it.⁶⁶ In this correction written in Bulić's characteristic style, it is unclear as to who sent the complaint, but it was certainly Mommsen himself, as two years later he would once more react to the fact that *Corpus* was bypassed. The matter at that time concerned inscriptions from the Pellegrini-Danieli collection, on which Mommsen had mostly likely written to Glavinčić ("pervenne dall'illustre Mommsen il cortese avviso"). Bulić once more justified himself by stating that it seemed to him that they were not published and that he did not have CIL on hand, and also that he felt it was useful to print them in *Bullettino* as well on behalf of readers who do not have access to *Corpus*.⁶⁷

Whether or not Bulić and Mommsen had ever met in person remains unknown at this point, but it is apparent that Bulić considered Mommsen an outstanding expert and authority whom he contacted for assistance,⁶⁸ to whom he sent impressions of inscriptions⁶⁹ and whose comments he published. For his part, Mommsen followed *Bullettino* and Dalmatian archaeology and he was always prepared to assist and impart his expertise. This is why it is understandable that in 1893 Bulić, on behalf of *Bullettino's* editorial board, conveyed congratulations to Mommsen on the fiftieth anniversary of his doctorate and carried a news piece in the journal to mark the occasion, with the text of the telegram sent on 8 November.⁷⁰ Bulić additionally sent a monetary contribution to the international campaign to gather funds to establish Mommsen's foundation for the advancement of scholarship in his field of study.⁷¹ Mommsen, through Otto Hirschfeld, sent heartfelt thanks to Bulić in a telegram and sent a printed letter of gratitude.⁷²

66 Bulić 1881, pp. 10-11. Bulić was working in Zadar at the time.

67 Bulić 1883, p. 177.

68 E.g. BASD XIV/1891, p. 52 - *Mommsen, consultato in proposito*.

69 E.g. BASD X/1887, p. 139 - *Il calco dell'iscrizione ... rimessimi* (written by Mommsen).

70 Bulić 1893, p. 176.

71 Bulić 1893, p. 176. Archeological Museum - Split, archives, 1893, no. 49 - text of the telegram, letter from the steering committee dated January and a balance sheet with a list of all donors from November 1893, in which Bulić was the only person from the Croatian lands. The celebratory anthology *Festschrift Theodor Mommsen zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum* (Marburg 1893) was published at the time in Mommsen's honour.

72 Hirschfeld's postcard sent from Charlottenburg is affixed in vol. XVI (1893) next to p. 176 in Bulić's copy of *Bullettino* in the Museum. The signature is cut off, and the stamp is illegible because it is glued on; the stamp of the Split post office dated 3 December 1893 is visible. That the card was written by Hirschfeld was determined by a comparison with his correspondence contained in Bulić's papers in the Museum.

73 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1893, br. 41. Bulić je primitak portreta potvrdio 25. I. 1894. Jacoby je poznati njemački bakrorezac (1828.-1918.) koji je Mommsena portretirao dvaput: u srednjim godinama (1863.) i kao starca. (Thieme, Becker 1925, str.260.) Portret poslan Muzeju sigurno je ovaj drugi, nastao 1890, koji u donjem desnom kutu ima signaturu: *L Jacoby 1890*. Slika koju ovdje objavljujemo preuzeta je iz Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Bildarchiv, br. 142530. Zahvaljujem dr. sc. Marku Špikiću čijim sam posredovanjem dobio ovu sliku.

čini se da su u to vrijeme njihovi kontakti postali veoma rijetki ili su čak prestali.⁷⁴ Možda je tome uzrok Bulićevo sve veće bavljenje starokršćanskim temama, njegovo veće iskustvo i znanje iz epigrafije, bogatija knjižnica Muzeja i suradnja s drugim vrsnim stručnjacima čije je radove puno puta uvrštavao u *Bullettino*. Moguće je da su na to utjecali i Mommsenovi politički stavovi, što se odrazilo prigodom komemoriranja njegove smrti 1903. godine.

Vijest o smrti znanstvenika kakav je bio Mommsen snažno je odjeknula u novinama i časopisima koji su objavili veće ili manje napise.⁷⁵ S obzirom na veze *Bullettina* i njegovih urednika s Mommsenom, bilo je logično da se jedan nekrolog pojavi i u *Bullettinu*. To se, međutim, nije dogodilo! Takav postupak veoma čudi, pogotovo uzmemo li u obzir mnogobrojne nekrologe raznim osobama, počevši od svjetskih stručnjaka pa do muzejskog podvornika, koje je Bulić objavio na stranicama *Bullettina*.⁷⁶

Čuvši za Mommsenovu smrt, Bulić je 5. studenog 1903. poslao brzojav Ottu Hirschfeldu s molbom da u ime uredništva *Bullettina* prenese izraze sućuti obitelji Mommsen i Njemačkom arheološkom institutu.⁷⁷ Više od toga nije napravio iako mu je Alačević 10. studenoga javio kako bi rado napisao nekrolog, koji bi se objavio na početku prvog broja *Bullettina* za 1904., a u međuvremenu bi u idućem broju za 1903. trebalo tiskati kratku obavijest o smrti. Ujedno mu je predložio da kao urednik časopisa izrazi sućut obitelji. U prilogu je Alačević poslao Buliću prijepis svojega pisma obitelji od 3. studenoga, u kojem spominje osobno poznanstvo s Mommsenom i pomoć koju je savjetima i dragocjenim uputama pružio uredništvu *Bullettina*.⁷⁸ Što je Bulić na to odgovorio, nije nam poznato, ali od Alačevićevih prijedloga nije bilo ništa. Možda ih je spriječila njegova skora smrt u ožujku 1904.,⁷⁹ no vjerojatnije se iza toga kriju politički razlozi koji su vidljivi iz onodobnih novinskih članaka.

Zadarski *Narodni list* objavio je 4. studenog 1903. kratku, ali znakovitu vijest: *U Charlottenburgu umro je glasoviti njemački povjestničar Teodor Mommsen, koji je jednom zagovarao - batine za slavenske lubanje. Pokoj mu vječni!*⁸⁰ Žestoke napade protiv Mommsena iznio je splitski profesor Josip Barač u podužem

In that same year, probably to mark the same anniversary, the Austrian Ministry of Religion and Education sent the Museum, through the Viennese booksellers Gerold und Comp., a copper engraving portrait of Mommsen made by Professor Louis Jacoby.⁷³ Today, unfortunately, this portrait is no longer in the Museum, and its fate remains unknown.

Based on the absence of Mommsen's name in connection with the publication of inscriptions in *Bullettino* and on the fact that no correspondence between Mommsen and Bulić from the last decade of the nineteenth century has been found, it would appear that at that time their contacts became very rare or even stopped.⁷⁴ Perhaps the cause for this was Bulić's increasing interest in Early Christian themes, his now greater experience and knowledge of epigraphy, the Museum's much better equipped library and cooperation with other experts whose contributions were often published in *Bullettino*. It is possible that Mommsen's political views also played a role here, which was reflected during commemorations of his death in 1903.

News of the death of a scholar such as Mommsen greatly reverberated among newspapers and journals, which carried longer or shorter obituaries.⁷⁵ Given the ties between *Bullettino* and its editors with Mommsen, it would have been logical to expect an obituary in *Bullettino* as well. However, this was not the case! This was all the more astounding if one takes into consideration the many obituaries for various individuals, beginning with international experts to the museum's custodian which Bulić published on the pages of *Bullettino*.⁷⁶

Upon hearing of Mommsen's death, on 5 November 1903 Bulić sent a telegram to Otto Hirschfeld with the request that he convey the condolences of *Bullettino*'s editorial board to Mommsen's family and the German Archaeology Institute.⁷⁷ He did nothing more, even though Alačević contacted him on 10 November and expressed his readiness to write an obituary which would be

74 Točniji odgovor na pitanje vjerojatno bi dalo istraživanje Mommsenove ostavštine. Teme odnosa Bulića i Mommsena samo se dotakao E. Marin konstatacijom da se Mommsen dopisivao s Bulićem. Marin 1984, str. 235.

75 Mommsen je umro 1. studenoga 1903. u Charlottenburgu, kraj Berlina.

76 Marin 1986, str. 71-100.

77 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1903, br. 112. Ondje je obiteljska tiskana obavijest o Mommsenovoj smrti i zahvalnica za sućut te dopisnica s Mommsenovom slikom kojom prof. Nicolaus Müller iz Berlina 5. studenoga javlja da je tog dana Mommsen pokopan.

78 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1903, br. 112: ... e tale nostro doveroso tributo, fu da lui non solo affabilmente accettato, ma anche l'impresa fu corretta dai consigli del medesimo e da istruzioni molto preziose a voce ed in iscritto.

79 Alačević je umro u Zadru 7. III. 1904. U njegovom nekrologu Bulić ga spominje kao suosnivača *Bullettina*, ali ništa ne govori o vezama s Mommsenom. Bulić 1904, str. 38-40.

80 Narodni list 1903, str. 3.

73 Archeological Museum - Split, archives, 1893, no. 41. Bulić confirmed receipt of the portrait on 25 January 1894. Jacoby was a well-known German copper-engraver (1828-1918) who did portraits of Mommsen on two occasions: when the latter was middle-aged (1863) and as an elderly man (Thieme, Becker 1925, p. 260.) The portrait sent to the Museum was certainly the latter, made in 1890, which, in the lower right-hand corner, bore the signature: *L Jacoby 1890*. The photograph printed here was taken from the Österreichische Nationalbibliothek, Vienna, Bildarchiv, no. 142530. I would like to thank Marko Špikić, Ph.D., through whose mediation I obtained this photograph.

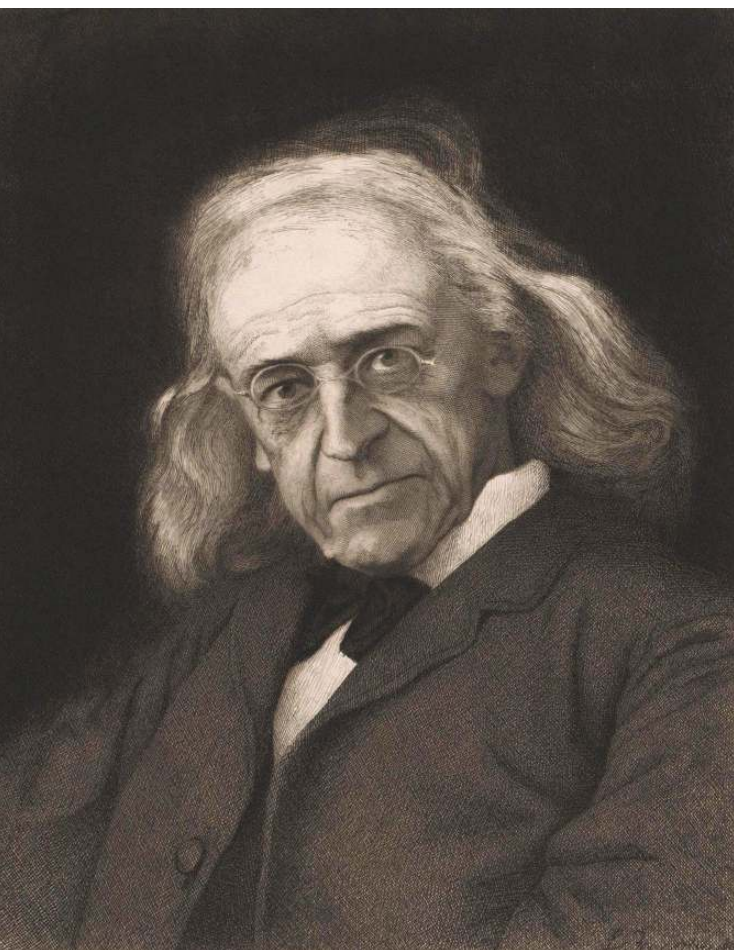
74 A more accurate answer to the question would probably be generated by research into Mommsen's papers. The Bulić-Mommsen relationship was only touched upon by E. Marin, who stated that Mommsen had corresponded with Bulić. Marin 1984, p. 235.

75 Mommsen died in Charlottenburg, next to Berlin, on 1 November 1903.

76 Marin 1986, pp. 71-100.

77 Archeological Museum - Split, archives, 1903, no. 112. This contains the family's printed notice of Mommsen's death and thanks for the condolences and a postcard with Mommsen's picture in which Prof. Nicolaus Müller of Berlin reports on 5 November that Mommsen had been interred that day.

Slika 8.
L. Jacoby, Portret T. Mommsena,
1890. (Österreichische
Nationalbibliothek, Wien,
Bildarchiv)

Figure 8.
L. Jacoby, Portrait of T.
Mommsen, 1890 (Österreichische
Nationalbibliothek, Vienna,
Bildarchiv)

članku objavljenom 7. siječnja 1904. u Supilovu riječkom *Novom listu*. On odmah na početku ističe da je Mommsen poznat kao *tip pruske okrutnosti i njemačke bahatosti te da je bio ne samo protivnik, nego i krvni neprijatelj i mrzitelj svega što je slavensko*. U tekstu Barač polemizira s Vatroslavom Jagićem na temelju njegova članka objavljenog u *Deutsche Revue* u kojem ovaj nastoji prikazati Mommsena kao prijatelja Slavena. Barač se pritom poziva na nekoliko izvora iz kojih je razvidno Mommsenovo iznimno loše mišljenje o Slavenima, Francuzima pa i sunarodnjacima, te zaključuje: *de mortuis nil nisi verum!*⁸¹

Političku pozadinu Bulićeva postupka potvrđuje prepiska vezana uz podizanje Mommsenova spomenika u Berlinu. Kad se u svibnju 1904. odbor za njegovo podizanje obratio okružnicom

published at the beginning of the first issue of *Bullettino* for 1904, while in the meantime, a brief notice of his death would be printed in the next upcoming issue for 1903. He also proposed that as editor, he should express his condolences to the family. Attached to this letter, Alačević sent Bulić a transcript of his letter to the family dated 3 November in which he mentioned his personal acquaintance with Mommsen and the assistance he had rendered to *Bullettino's* editorial board by providing advice and valuable instructions.⁷⁸ Bulić's response is not known, but nothing came of Alačević's suggestions. Perhaps this was prevented by his own death soon after in March 1904,⁷⁹ but it is more likely that there were underlying political reasons, which were reflected in the newspaper articles of the time.

On 4 November 1903, the Zadar-based *Narodni list* carried a brief, but significant notice: "The renowned German historian Teodor [sic] Mommsen - who once advocated clubs for Slavic skulls - died in Charlottenburg. May he rest in eternal peace!"⁸⁰ Harsh criticisms of Mommsen were made by Professor Josip Barač of Split in a long article published on 7 January 1904 in Frano Supilo's Rijeka-based *Novi list*. Right at the beginning, he stressed the Mommsen was known for his "Prussian cruelty and German arrogance" and "that he was not only an opponent, but also a blood enemy and hater of everything Slavic". In this text, Barač engages in polemics with Vatroslav Jagić for his views expressed in an article published in *Deutsche Revue*, in which Jagić attempted to portray Mommsen as a friend of the Slavs. Barač cited numerous sources which demonstrated Mommsen's extremely negative opinion of the Slavs, French and even his fellow Germans, and concluded: *de mortuis nil nisi verum!*⁸¹

The political background to Bulić's actions is confirmed by correspondence tied to the raising of a monument to Mommsen in Berlin. When, in May 1904, the committee organizing the erection of the monument sent a circular to all institutions and individuals for contributions,⁸² Bulić was uncertain as to how he should proceed. So he wrote to his friend Josip Brunšmid, the director

78 Archeological Museum - Split, archives, 1903, no. 112: "...e tale nostro doveroso tributo, fu da lui non solo affabilmente accettato, ma anche l'impresa fu corretta dai consigli del medesimo e da istruzioni molto preziose a voce ed in iscritto".

79 Alačević died in Zadar on 7 March 1904. In his obituary, Bulić stated that he was a co-founder of *Bullettino*, but mentioned nothing of his ties with Mommsen. Bulić 1904, pp. 38-40.

80 *Narodni list* 1903, p. 3.

81 Barač 1904, pp. 1-2. The article's dateline is Split, 5 January. In it, it is apparent that Barač kept abreast of contemporary periodicals, for besides *Deutsche Revue* he also cites *The Independent Review* of Great Britain, and the Paris-based *Journal des débats*, and he was also aware of an article by the French academic Gaston Boissier. More on the relationship between Mommsen and Jagić below.

82 Archeological Museum - Split, archives, 1904, no. 42; the first circular was received by Bulić on 10 May and the second on 24 May. The monument was raised in front of Humboldt University in Berlin in 1909, the work of sculptor Adolf Brütt.

81 Barač 1904, str. 1-2. Članak je datiran u Splitu 5. siječnja. Iz njega je razvidno da je Barač dobro pratio suvremeni tisak jer se osim na *Deutsche Revue* poziva još i na britanski *The Independent Review*, pariški *Journal des débats*, a poznat mu je i neki članak francuskog akademika Gastona Boissiera. Za odnos između Mommsena i Jagića vidi dalji tekst.

ustanovama i pojedincima da novčano potpomognu akciju,⁸² Bulić se našao u neprilici što da učini. Zato je pisao prijatelju Josipu Brunšmidu, ravnatelju zagrebačkog Arheološkog muzeja, koji mu je 9. svibnja poslao jasan i nedvosmislen odgovor: *Nisam dobio poziva, da doprinesem za Mommsenov spomenik, a ako se budu na mene obratili, ja ću se učiniti nevješt, kao da nisam poziva primio. To je najbolji način, kako da se čovjek izvuče iz neprilike, jer u jednu ruku priznao bi mu rado neizmjerne zasluge na polju mojih struka, a u drugu opet ne smiješ i ne možeš da dižeš (ili pomažeš dizati) spomenik čovjeku, koji se je u više prilika istaknuo kao očiti neprijatelj svega onoga, što je slavensko. Ja dakle tu ne mogu doprinositi, a bogme ne možeš ni Ti, a odgovoriti najbolje ne treba ništa, osim da Te baš tko god usmeno upita, što mislim, da valjda neće.*⁸³ Bulić je poslušao Brunšmidov savjet pa se njegovo ime nije našlo na popisu onih koji su dali prinos za spomenik.⁸⁴

I dok *Bullettino* nije nikako spomenuo Mommsenovu smrt, u *Vjesniku Hrvatskoga arheološkoga društva* tiskan je njegov nekrolog u kojemu se ističu samo velike Mommsenove znanstvene zasluge dok je politika izostavljena. Tekst je potpisao Viktor Hoffiler, kustos zagrebačkog Arheološkog muzeja i član uprave Društva,⁸⁵ a *Vjesnik* je na to bio nekako obavezan jer je Mommsen bio počasni član Društva od 1882. godine. U kontekstu utjecaja politike ovdje treba skrenuti pozornost na to da Hrvatska (onda Jugoslavenska) akademija znanosti i umjetnosti, za razliku od Hrvatskog arheološkog društva, koje je strukovna udruga, nije nikada izabrala Mommsena za svog člana.⁸⁶

Kad govorimo o Buliću i Mommsenu, moramo spomenuti i dva rada koji svjedoče o makar posrednoj vezi između njih dvojice. Prvi je poznati Bulićev *Razvoj arheoloških istraživanja*, u kojem je prepričao anegdotu o Mommsenovu boravku u Jelsi 1862., gdje je Ante Gamulin, zvan Moro, mislio da je on putujući

of Zagreb's Archeological Museum, who sent him a clear and unequivocal response on 9 May:

"I did not receive the summons to contribute to Mommsen's monument, and if they do contact me, I shall remain passive, and act as though I did not receive it. This is the best way to extricate oneself from an unpleasant situation, for on the one hand I would gladly acknowledge his immeasurable contribution to my field of study, while on the other you cannot and must not raise (or help to raise) a monument to a man who distinguished himself on numerous occasions as a conspicuous enemy of everything that is Slavic. I can therefore make no contribution here, and neither can you, and it is best to send no response at all, unless somebody asks you in person, which probably will not happen".⁸³

Bulić took Brunšmid's advice, so his name was not found on the list of those who contributed to the monument.⁸⁴

And while *Bullettino* never mentioned Mommsen's death in any way whatsoever, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* carried an obituary which emphasized only Mommsen's great scholarly contributions while his politics were left out. The text was signed by Viktor Hoffiler, the curator of Zagreb's Archeological Museum and a member of the Society,⁸⁵ and *Vjesnik* was somehow obligated to do so because Mommsen had been an honorary member of the Society since 1882. In the context of the aforementioned political aspect, attention should also be accorded to the fact that the Croatian (then the Yugoslav) Academy of Arts and Science, as opposed to the Croatian Archaeological Society as a vocational association, never selected Mommsen as a member.⁸⁶

When speaking of Bulić and Mommsen, two works should be mentioned which have at least an indirect tie between the two. The first is Bulić's well-known book on the development of archaeological research, *Razvoj arheoloških istraživanja*, in which he recounted an anecdote on Mommsen's stay in Jelsa in 1862, when

82 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1904, br. 42; prvu okružnicu Bulić je protokolirao 10., a drugu 24. svibnja. Spomenik je podignut 1909. ispred Sveučilišta Humboldt u Berlinu, a izradio ga je kipar Adolf Brütt.

83 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1904, br. 42.

84 Arheološki muzej - Split, arhiv, 1904, br. 42 - okružnica odbora iz lipnja 1904. koju je Bulić protokolirao 8. kolovoza. Na njoj je Bulić stavio upitnike uz imena Giuseppea Gattija (Rim), Vatroslava Jagića (Beč) i Mihaila Rostovceva (Petrovgrad).

85 Hoffiler 1903-1904, str. 128.

86 Članovi 1979, str. 35-43. Nasuprot tome, Srpsko učeno društvo izabralo je 1886. Mommsena za počasnog člana, a isto je učinila i Srpska kraljevska akademija 1892. godine. Mijatović 1904, str. 344.

83 Archeological Museum - Split, archives, 1904, no. 42.

84 Archeological Museum - Split, archives, 1904, no. 42 - circular from the committee dated 1904, which Bulić received on 8 August. On it Bulić placed question marks next to the names Giuseppe Gatti (Rome), Vatroslav Jagić (Vienna) and Mikhail Rostovtsev (St. Petersburg).

85 Hoffiler 1903-1904, pp. 128.

86 Članovi 1979, pp. 35-43. By contrast, the Serbian Learned Society made Mommsen an honorary member in 1886, and the same was done by the Serbian Royal Academy in 1892. Mijatović 1904, p. 344.

trgovac.⁸⁷ Drugi je rad članak Vatroslava Jagića objavljen u *Bulićevu zborniku - Strena Buliciana*,⁸⁸ u kojem je iznio neke podatke o svom posredovanju između Mommsena i Franje Račkog, predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.⁸⁹

Mommsenov dolazak u naše krajeve 1862., a potom tiskanje sakupljenih natpisa u CIL-u bio je od iznimne važnosti za napredak hrvatske arheologije i proučavanje antičke povijesti. Mnogima je imponirala veza i osobno poznanstvo s njim pa su to rado isticali, bez obzira na političke stavove. Bio je cijenjen kao veliki stručnjak i učitelj čije se mišljenje uvažavalo, a njegov prinos svjetskoj znanosti ostaje neosporan. U tom svjetlu treba gledati i na veze između Mommsena, Glavinića, Alačevića i Bulića, a onda i *Bullettina / Vjesnika* koji je u proteklih 130 godina izlaženja postao svojevrsni *Corpus* i bogat izvor za raznovrsna istraživanja.

Ante 'Moro' Gamulin thought that was a travelling salesman.⁸⁷ The other is an article by Vatroslav Jagić published in *Bulićev zbornik - Strena Buliciana*⁸⁸ in which he provided some information on mediation between Mommsen and Franjo Rački.⁸⁹

Mommsen's arrival in the Croatian lands in 1862, and then the publication of the inscriptions he had gathered in CIL were of exceptional importance to the advancement of Croatian archaeology and the study of Classical history. Many were impressed with contacts and personal acquaintance with him, so they gladly emphasized this fact regardless of any political standpoints. He was esteemed as a great expert and teacher whose opinions were valued, and his contributions to world scholarship are indisputable. It is in this light that one should view the ties between Mommsen, Glavinić, Alačević and Bulić, and then also *Bullettino/Vjesnik*, which over the past 130 years has become something of a *Corpus* in its own right and a rich resource for various lines of study.

-
- 87 Bulić 1925, str. 125-126 - bilj. 117; p.o. str. 31-32. Taj Gamulin bio je narodnjak i dugogodišnji gradonačelnik Jelse, a nadimak je dobio po dugoj crnoj bradi. Kao trgovac mnogo je putovao, naročito u Grčku. Umro je 1909. u dobi od 80 godina (Ante Gamulin Moro 1909, str. 2). Bulić je u *Razvoju* (str. 125 i 140) pogrešno napisao da je Mommsen bio u Dalmaciji 1867., umjesto 1862. godine, što je preuzeto i u noviju literaturu, a neke autore navelo da zaključe kako je Mommsen dvaput posjetio Dalmaciju (Anzulović 1981, str. 165; Čvrljak 1995, str. 265). Da je u Dalmaciji bio 1862., svjedoči sâm Mommsen u CIL III. (npr. str. 278 - ad XLV, str. 284 - br. 1712) i novine koje su izvještavale o njegovu putovanju (Nazionale 1862a, str. 84 - vijest iz Splita, datirana 24. travnja, da je Mommsen doputovao u grad; Nazionale 1862b, str. 93 - vijest iz Splita, datirana 28. travnja, da je Mommsen otputovao iz grada *portando seco meno tesori scientifici di quanto credeva trovare. Dicesi che non sia gran fatto rimasto edificato dell'ordine che regna nel nostro museo*; Nazionale 1862c, str. 103 - vijest iz Bukovice, datirana 5. svibnja, da je Mommsen posjetio Burnum i donosi podatke o dvama natpisima). Vidi također Ferrari-Cupilli 1888, str. 3; Plančić 1986, str. 32 - Mommsenova potvrda Nisiteu napisana u Starom Gradu 10. V. 1862. i pismo Nisiteu napisano u Splitu 16. svibnja. Mommsenov opis Arheološkog muzeja u vrijeme njegova posjeta vidi u Mommsen 1873, str. 278; dio prenosi Bulić 1925, str. 140; hrvatski prijevod cijelog odlomka Anzulović 1981, str. 165-166. Tadašnje žalosno stanje Muzeja spominje F. Lanza u pismu J. Arnethu 27. II. 1863. Kečkemet 1993, str. 178.
- 88 O nastanku tog zbornika vidi Duplančić 1984, str. 37-38.
- 89 Jagić 1924, str. 707-708. Ondje Jagić citira dio svog pisma Račkomu iz 1875. u kojem za Mommsena kaže da je *suviše ohol Niemac, kojemu smo svi mi barbari i kulturunfähing - narodi*. Poslije se Jagić sprijatelji s Mommsenom pa je zato u članku izostavio neke stvari koje su bile protiv njega. Filić 1953, str. 239 - Jagićevo pismo Milanu Rešetaru od 26. VI. 1921; na str. 219 Jagićevo pismo obitelji od 23. I. 1921. u kojem spominje članak.

-
- 87 Bulić 1925, pp. 125-126 - note 117; p.o. pp. 31-32. This Gamulin was an adherent of the national movement and the mayor of Jelsa for many years, and his nickname was due to his long, black beard (derived from the Croatian word for Moor). He had travelled a great deal as a merchant, especially in Greece. He died in 1909 at the age of 80. (Ante Gamulin Moro 1909, p. 2.) In *Razvoj* (pp. 125 and 140), Bulić mistakenly wrote that Mommsen was in Dalmatia in 1867 instead of 1862, which has also been cited in more recent literature, and even led some authors to conclude that Mommsen had visited Dalmatia twice (Anzulović 1981, p. 165; Čvrljak 1995, p. 265.) Mommsen himself stated that he was in Dalmatia in 1862 in CIL III (e.g. p. 278 - re XLV, p. 284 - no. 1712), and this was confirmed by newspaper which reported on his travels (Nazionale 1862a, p. 84 - news from Split, dated 24 April, that Mommsen had arrived in the city; Nazionale 1862b, p. 93 - news from Split, dated 28 April, that Mommsen had left the city "*portando seco meno tesori scientifici di quanto credeva trovare. Dicesi che non sia gran fatto rimasto edificato dell'ordine che regna nel nostro museo*"; Nazionale 1862c, p. 103 - news from Bukovica, dated 5 May, that Mommsen had visited Burnum and brought data on two inscriptions.) See also Ferrari-Cupilli 1888, p. 3; Plančić 1986, p. 32 - Mommsen's confirmation to Nisiteu written in Stari Grad on 10 May 1862 and Nisiteu's letter written in Split on 16 May. Mommsen's description of the Archeological Museum during his visit, see Mommsen 1873, p. 278; part of this is cited by Bulić 1925, p. 140; Croatian translation of the entire excerpt, Anzulović 1981, pp. 165-166. The sorry condition of the Museum at the time is mentioned by F. Lanza in a letter to J. Arneth, dated 27 February 1863. Kečkemet 1993, p. 178.
- 88 On the preparation of this anthology see Duplančić 1984, pp. 37-38.
- 89 Jagić 1924, pp. 707-708. Here Jagić cited a part of his letter to Rački in 1875 in which he stated of Mommsen that he is "an overly conceited German, to whom all of us are barbarians and *kulturunfähing* peoples". Later Jagić became friends with Mommsen, so that is why he left some things out of the article which could have been construed as critical of him. Filić 1953, p. 239 - Jagić's letter to Milan Rešetar of 26 June 1921; on p. 219 Jagić's letter to his family of 23 January 1921 in which he mentions the article.

Kratice / AbbreviationsBASD - *Bullettino di archeologia e storia dalmata*

VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

VAPD - Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku

VHAD - Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva

Literatura / References Alačević J. 1898
J. Alačević, † *Michele Glavinić*,
BASD XXI, Spalato 1898, str.
193-199.Alačević J., Bulić 1884
J. Alačević, F. Bulić, *Ai lettori*,
BASD VII, Spalato 1884, str. 3-5.Alačević J., Bulić 1885
J. Alačević, F. Bulić, *Ai lettori*,
BASD VIII, Spalato 1885, str. 3-6.Alačević J., Bulić 1886
J. Alačević, F. Bulić, *Ai lettori*,
BASD IX, Spalato 1886, str. 3-7.Alačević J., Bulić 1887
J. Alačević, F. Bulić, *Ai lettori*,
BASD X, Spalato 1887, str. 3-4.Alačević N. 1910
N. Alačević, *Slavni i zaslužni
muževi. Makarska i Primorje. Izlet
na Biokovo*, Spljet 1910.Anić 2007
H. Anić, *Bibliografija o Splitu u
časopisu Bullettino di archeologia
e storia dalmata / Vjesnik za
arheologiju i povijest dalmatinsku*,
VAPD 100, Split 2007, str. 221-253.Ante Gamulin Moro 1909
† Ante Gamulin Moro, Hrvatska
rieč, Šibenik 20. I. 1909, god. V,
br. 307, str. 2.Antoljak 1992
S. Antoljak, *Hrvatska
historiografija do 1918.*, knj. I,
Zagreb 1992.Anzulović 1981
N. Anzulović, *O historijatu
gradnje Arheološkog muzeja u
Splitu*, VAHD LXXV, Split 1981, str.
163-206.Anzulović 1992
N. Anzulović, *Periodična izdanja
objavljivana u Splitu od 1820.
do 1918. godine*, u: *Tiskarska i
izdavačka djelatnost u Splitu
1812-1918.*, Split 1992, str. 29-43.Arheol. muzej 2000
Arheološki muzej - Split AD 2000,
Split 2000.Associati 1878
Associati, BASD I, Spalato 1878,
ovitak, str. [4].Avvenire 1878a
L'avvenire, Spalato 21. I. 1878,
god. IV, br. 9, str. 3, rubrika *Echi
cittadini*.Avvenire 1878b
L'avvenire, Spalato 18. II. 1878,
god. IV, br. 21, str. 3, rubrika *Echi
cittadini*.Avvenire 1878c
L'avvenire, Spalato 18. III. 1878,
god. IV, br. 33, str. 3, rubrika *Echi
cittadini*.Avvisatore 1878
*Avvisatore dalmato - Objavitelj
dalmatinski*, Zadar 3. VIII. 1878,
br. 62, str. 3, rubrika *Miestni i
pokrajinski glasovi*.Barač 1904
[J. Barač], *Mommsen i Slaveni*,
Novi list, Rijeka 7. I. 1904, god. VII,
br. 7, str. 1-2. Članak je potpisan
pseudonomom Marul.Baras 1978
F. Baras, *Dva dokumenta o prvoj
plitskoj tiskari*, Kulturna baština
7-8, Split 1978, str. 81-84.Brunšmid 1898-1899
[J. Brunšmid], † *Mijo Glavinić*,
VHAD N.S. III/1898, Zagreb 1898-
1899, str. 246.Bulić 1881
F. Bulić, *Rettifica*, BASD IV, Spalato
1881, str. 10-11.Bulić 1883
[F.] B[ulic], *La galleria Pellegrini-
Danieli*, BASD VI, Spalato 1883,
str. 162-169, 177-180.Bulić 1884a
[F.] B[ulic], *Iscrizioni inedite*, BASD
VII, Spalato 1884, str. 163-167.Bulić 1884b
[F.] B[ulic], *Iscrizioni trovate nella
basilica cristiana a Salona e sue
adiacenze*, BASD VII, Spalato
1884, str. 7-9, 17-20, 34-36,
50-53, 66-69, 83-86, 97-100, 113-
116, 129-131, 145-149, 161-163.Bulić 1884c
[F.] B[ulic], *Rettifica*, BASD VII,
Spalato 1884, str. 100-101.Bulić 1888
F. Bulić, *Ai lettori*, BASD XI,
Spalato 1888, str. 3-7.Bulić 1891
F. Bulić, *Iscrizioni inedite*, BASD
XIV, Spalato 1891, str. 52-53.Bulić 1893
[F. Bulić], *Il 50.mo anniversario del
dottorato di Teodoro Mommsen*,
BASD XVI, Spalato 1893, str. 176,
rubrika *Notizie*.Bulić 1904
F. Bulić, *Necrologia*, BASD XXVII,
Spalato 1904, str. 38-40.Bulić 1925
F. Bulić, *Razvoj arheoloških
istraživanja i nauka u Dalmaciji
kroz zadnji milenij*, u: *Zbornik
Matice hrvatske o tisućoj
godišnjici hrvatskog kraljevstva*,
Zagreb 1925, str. 93-246.

- Članovi 1979
Članovi, Ljetopis JAZU za godinu 1978., knj. 82, Zagreb 1979, str. 11-56.
- Čolak 1961-1962
N. Čolak, *Inventar rukopisne ostavštine Šime Ljubića*, Arhivski vjesnik IV-V, Zagreb 1961-1962, str. 225-262.
- Dalmazia cattolica 1877
La Dalmazia cattolica, Zara 16. XII. 1877, god. VIII, br. 50, str. 460, rubrika *Notizie varie*.
- Dalmazia cattolica 1878
La Dalmazia cattolica - Katolička Dalmacija, Zara 21. I. 1878, god. IX, br. 6, str. 4, rubrika *Notizie varie*.
- De Rossi 1885
G. B. de Rossi, *Osservazioni sopra le iscrizioni trovate nella basilica cristiana a Salona e sue adiacenze*, BASD VIII, Spalato 1885, str. 169-172, 185-191.
- Djamić, Verona 1951
A. Djamić, I. Verona, *Popis izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867-1950*, Zagreb 1951.
- Duplančić 1984
A. Duplančić, *Sjećanja Ivana Milčetića na Split i Franu Bulića*, Kulturna baština 15, Split 1984, str. 37-50.
- Duplančić 1989
A. Duplančić, *Katalog*, u: *Doba francuske uprave u Dalmaciji*, Split 1989, str. 15-93.
- Duplančić 2007
A. Duplančić, *Uz 100. svezak Vjesnika za arheologiju i povijest dalmatinsku*, VAPD 100, Split 2007, str. 5-11.
- Egger 1926
R. Egger, *Der altchristliche Friedhof Manastirine*, u: *Forschungen in Salona II*, Wien 1926.
- Enciklopedija Jugoslavije 1984
Enciklopedija Jugoslavije 3, Crn-Đ, Zagreb 1984.
- Ferrari-Cupilli 1888
S. Ferrari-Cupilli, *T. Mommsen in Dalmazia*, Cronaca dalmataica, Zara 7. II. 1888, god. I, br. 1, str. 3.
- Filić 1953
K. Filić, *Jagićeva pisma u Muzeju grada Varaždina*, u: *Korespondencija Vatroslava Jagića I*, Zagreb 1953, str. 23-379.
- Galić 1979
P. Galić, *Povijest zadarskih tiskara*, Zagreb 1979.
- Garimberti 1879
C. Garimberti, *Manuale del regno di Dalmazia per l'anno 1879*, god. VIII, Zara [1879.]
- Glavinić 1877
M. Glavinić, *List za staroslovje i povjest Dalmacije*, Narodni list, Zadar 22. XII. 1877, god. XVI, br. 100, str. 1.
- Glavinić 1878
M. Glavinić, *Programma pubblicato il sessagesimo giorno natalizio di Teodoro Mommsen*, BASD I, Spalato 1878, str. 1-4.
- Hoffiller 1903-1904
V. Hoffiller, † *Theodor Mommsen*, VHAD N.S. VII, Zagreb 1903-1904, str. 128.
- Hrvatska enciklopedija
Hrvatska enciklopedija 2, Be-Da, Zagreb 2000.
- Hrvatski biog. leksikon 1983
Hrvatski biografski leksikon 1, A-Bi, Zagreb 1983.
- Hrvatski biog. leksikon 1998
Hrvatski biografski leksikon 4, E-Gm, Zagreb 1998.
- Izvješće 1882
Izvješće Hrvatskoga arheologičkoga društva za godinu 1881., Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva IV, Zagreb 1882, prilog, str. 1-18.
- Jagić 1924
V. Jagić, *Mommsen i Rački*, u: *Bulićev zbornik - Strena Buliciana*, Zagreb - Split 1924, 707-708.
- Kečkemet 1993
D. Kečkemet, *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split 1993.
- Kovačić 1990
S. Kovačić, *Splitska metropolija u Della Bellina vrijeme*, u: *Isusovac Ardelio della Bella (1655-1737)*, Split - Zagreb 1990, str. 241-256.
- Kuić 1992a
I. Kuić, *Knjige tiskane u Splitu od 1813. do 1918. godine*, u: *Tiskarska i izdavačka djelatnost u Splitu 1812-1918*, Split 1992, str. 7-19.
- Kuić 1992b
I. Kuić, *Tiskarska i izdavačka djelatnost u Splitu od 1812. do 1918. godine*, u: *Tiskarska i izdavačka djelatnost u Splitu 1812-1918*, Split 1992, str. 19-28.
- Lakuš 2005
J. Lakuš, *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru (Zadar, Split i Dubrovnik) u prvoj polovici 19. stoljeća (1815-1850.)*, Split 2005.
- Luetić 2002
T. Luetić, *Korespondencija Šime Ljubića i Franje Račkoga*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU 20, Zagreb 2002, str. 217-267.
- Ljubić 1869
Š. Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II*, Rieka 1869.
- Ljubić 1879
[Š. Ljubić], *Bullettino di archeologia e storia patria. Spalato*, VHAD I, Zagreb 1879, str. 30-31, rubrika *Kritika*.
- Ljubić 1881
Š. Ljubić, *Gospodinu V. Jagiću!*, Viestnik Hrvatskoga arheologičkoga društva III, Zagreb 1881, str. 28-32.
- Marin 1984
E. Marin, *Msgr. Frane Bulić i evropski epigrafičari*, Živa antika 1-2, Skoplje 1984, str. 233-236.
- Marin 1986
E. Marin, *Bulić i suvremenici domaći i strani*, VAHD 79, Split 1986, str. 71-100.
- Marin 2003
E. Marin, *Simboli povezanosti domaće i međunarodne znanosti*, Vjesnik, Zagreb 9. III. 2003, god. LXIV, br. 19859, str. 18.
- Matošić 1990
J. Matošić, *Programi Klasične gimnazije*, u: *290 godina klasične gimnazije u Splitu 1700-1990*, Split 1990, str. 235-256.
- Mijatović 1904
Č. Mijatović, *Teodor Momzen*, Godišnjak Srpske kraljevske akademije XVII/1903, Beograd 1904, str. 343-352.
- Mommsen 1873
T. Mommsen, *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici latinae*, Berolini 1873. (Corpus inscriptionum latinarum vol. III.)

- Mommsen 1875
T. Mommsen, *Additamenta ad Corpus volumen III.*, Ephemeris epigraphica II, Romae - Berolini 1875, str. 287-482.
- Mommsen 1885
[T.] Mommsen, *[Osservazioni su alcune epigrafi]*, BASD VIII, Spalato 1885, str. 44-45.
- Mommsen 1887
[T.] Mommsen, *Osservazioni*, BASD X, Spalato 1887, str. 139.
- Morović 1968a
H. Morović, *Građa za bibliografiju splitske periodike. Novine 1875-1941*, Split 1968.
- Morović 1968b
H. Morović, *Sa stranica starih knjiga*, Split 1968.
- Muljačić 1958
Ž. Muljačić, *Pokušaj osnivanja tiskare u Splitu 1786. god.*, Slobodna Dalmacija, Split 15. III. 1958, god. XVI, br. 4065, str. 3.
- N. A. 1892
N. A., *I Commentari dei ludi secolari augustei e severiani, scoperti in Roma sulla sponda del Tevere, con una illustrazione di Teodoro Mommsen*, BASD XV, Spalato 1892, ovitak, str. 2-4.
- Nakić 1878
[F. F.] N[akić], *La protezione di Mommsen ed i Dalmati*, La Dalmazia cattolica - Katolička Dalmacija, Zara 7. I. 1878, god. IX, br. 2, str. 1.
- Narodni list 1878
Narodni list, Zadar 27. III. 1878, god. XVII, br. 25, str. 3, rubrika *Domaće viesti*.
- Narodni list 1903
Narodni list, Zadar 4. XI. 1903, god. XLII, br. 88, str. 3, rubrika *Zadnje viesti*.
- Nazionale 1862a
Il Nazionale, Zara 26. IV. 1862, god. I, br. 17, str. 84.
- Nazionale 1862b
Il Nazionale, Zara 3. V. 1862, god. I, br. 19, str. 93.
- Nazionale 1862c
Il Nazionale, Zara 10. V. 1862, god. I, br. 21, str. 103.
- Nostri monumenti 1894
I nostri monumenti, Il Dalmata, Zara 10. II. 1894, god. XXIX, br. 12, str. 3.
- Opći relig. leksikon 2002
Opći religijski leksikon, Zagreb 2002.
- Pederin 1992
I. Pederin, *Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića*, Croatica christiana periodica 29, Zagreb 1992, str. 85-124.
- Plančić 1986
S. Plančić, *Inventar arhiva profesora Petra Nisitea*, Stari Grad 1986.
- Politeo [oko 1900.]
D. Politeo, *Izabrani članci, Predgovor (Predgovora I. dio)*, D(onja) Tuzla [oko 1900.]
- Praga 1932
G. Praga, *Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia. Il codice marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico*, Archivio storico per la Dalmazia, Roma 1932, god. VII, vol. XIII, fasc. 77, str. 211-218.
- Pravo 1877
Pravo, Spljet 30. XII. 1877, god. V, br. 57, str. 295-296, rubrika *Viesti*.
- Programma 1872
Programma dell'i.r. Ginnasio superiore di stato in Spalato alla fine dell'anno scolastico 1871-72., Spalato 1872.
- Programma 1879
Programma dell'i.r. Ginnasio superiore in Spalato per l'anno scolastico 1878-79., Spalato 1879.
- Rapanić 1984
Ž. Rapanić, *Importance et rôle du "Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmates" ("Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku") à l'occasion du centenaire de sa parution*, VAHD 77, Split 1984, str. 15-23.
- Rožman 2002
M. Rožman, *Braća Ivan Luka i Dominik Garanjin, poticatelji osnutku tiskare u Splitu*, Kulturna baština 31, Split 2002, str. 215-223.
- Slovinac 1878
Slovinac, Dubrovnik 16. X. 1878, god. I, br. 12, str. 132, rubrika *Bibliografija*.
- Smičiklas 1898
T. Smičiklas, *Život i djela Šime Ljubića*, Ljetopis JAZU za god. 1897, sv. 12, Zagreb 1898, str. 150-243.
- Smotra 1891
Smotra dalmatinska - La rassegna dalmata, Zadar 8. IV. 1891, god. IV, br. 28, str. 3, rubrika *Bibliografia*.
- Stipčević 1977
A. Stipčević, *Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji I*, Sarajevo 1977.
- Stipčević 1988
A. Stipčević, *La politica di Venezia nei riguardi della fondazione di stamperie in Dalmazia*, u: *I rapporti politici e diplomatici*, Roma 1988, str. 133-141.
- Stipčević 2005
A. Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata II*, Zagreb 2005.
- Storia romana 1885
Storia romana, di Teodoro Mommsen. Vol. V. con 10 carte di H. Kiepert. Berlino, 1885., BASD VIII, Spalato 1885, ovitak, str. 20-22.
- Teodoro Mommsen 1878
Teodoro Mommsen, BASD I, Spalato 1878, str. 5.
- Thieme, Becker 1925
U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XVIII, Hubatsch-Ingouf*, Leipzig 1925.
- Un nuovo giornale 1877
Un nuovo giornale, Il costituzionale, Zara 16. XII. 1877, god. I, br. 42, str. 4.
- Vrandečić 2002
J. Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb 2002.
- Yriarte 1878
C. Yriarte, *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro*, Paris 1878.
- Yriarte 1999
C. Yriarte, *Istra i Dalmacija*, Zagreb 1999.